

М.М. Вегеш, Ю.О. Остапець

Політологія.

Конспект лекцій

Ужгород – 1999

ББК 66.01

Б 50

Рецензенти: доктор історичних наук, доктор філософії, професор, завідувач кафедри всесвітньої історії Прикарпатського університету ім. В. С. Стефаника **М.В. КУГУТЯК**, кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії Ужгородського державного університету
О. В. ХОМЕНКО.

Відповідальний за випуск: кандидат історичних наук, доцент кафедри нової і новітньої історії та історіографії Ужгородського державного університету **М. В. ОЛАШИН.**

До навчально-методичного посібника "Політологія" ввійшли конспекти лекцій науковців УжДУ, які охоплюють основну тематику вищеназваного курсу.

Видання розраховане на викладачів і студентів вузів, всіх, кого цікавить історія та теорія політології.

© Вегеш М.М., Остапець Ю.О., 1999.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	5
Тема 1. Політологія як система знань про політику.	
Специфіка і зміст української політології.....	6
1. Предмет, метод політології як науки.....	6
2. Політика як соціальне явище та об'єкт вивчення політології.....	8
3. Зміст, особливості і завдання української політології.....	9
Тема 2. Характерні особливості політико-правової думки Стародавнього Світу (VI ст. до н.е. -V ст. н.е.).....	11
1. Політико-правова думка мислителів Стародавнього Сходу (Конфуцій, Лао-Цзи, школа легістів).....	11
2. Політичні доктрини античності. Платон і Арістотель.....	15
Тема 3. Політико-правова думка Середньовіччя та Нового часу.....	19
1. Характерні особливості розвитку політичної думки Середньовіччя. Фома Аквінський.....	19
2. Становлення політичної науки Нового часу.....	20
3. Раціоналістичні концепції політики мислителів епохи Нового часу (англійські та французькі просвітники, представники німецької класичної філософії).....	22
Тема 4. Зародження та еволюція провідних політичних концепцій і доктрин (XVI - поч. XX ст.).....	28
1. Політична ідеологія, її суть, основні характерні ознаки.....	28
2. Політичні доктрини соціалізму та соціал-демократії.....	29
3. Політичні доктрини лібералізму та неолібералізму.....	31
4. Політичні доктрини консерватизму та неоконсерватизму.....	33
Тема 5. Формування та інституціоналізація сучасної політичної науки.....	34
1. Характерні особливості політичного процесу в сучасному світі.....	34
2. Основні напрями розвитку сучасної політичної науки.....	35

Тема 6 . Основні віхи розвитку української політичної думки.	
1. Зародження й становлення української політичної думки княжної доби.....	37
2. Ідея української державності в суспільно-політичному житті України у XVIII - першій половині XIX ст. (Конституція П.Орлика, ідеї українських просвітників С.Десницького, Я.Козельського та ін.).....	38
3. Основні напрями розвитку політичної думки в Україні XIX -поч. XX ст. (лібералізм - П.Драгоманов та ін., консерватизм - В.Липинський та ін., націоналізм - Д.Донцов та ін.).....	40
Тема. 7. Політична система суспільства.....	43
1. Поняття і структура політичної системи суспільства.....	43
2. Типологія політичних систем.....	44
3. Сутність і характерні ознаки політичної влади.....	45
4. Характерні особливості політичної системи України.....	46
Тема 8. Держава як головний інститут політичної системи суспільства.....	48
1. Основні ознаки, причини виникнення та функції держави.....	48
2. Базисні характеристики держави.....	49
3. Правова держава і громадянське суспільство.....	60
Тема 9. Політичні партії та громадські організації і рухи.....	62
1. Сутність і типологія політичних партій.....	62
2. Партійні системи та їх основні види.....	65
3. Становлення багатопартійності в Україні.....	66
4. Місце і роль громадських об'єднань і рухів у політичній системі суспільства.....	69
Тема 10. Політична свідомість та політична культура.....	72
1. Політична свідомість: її сутність та структура.....	72
2. Поняття, зміст і функції політичної культури в суспільному житті.....	73
Додатки.....	77

ПЕРЕДМОВА

Звичайно, що політологія, як фундаментальна наукова дисципліна, заслуговує на значно більші розміри викладання, ніж уможливають обсяги даної книги. Проте певні уявлення про цю цікаву і захоплюючу науку, її теоретичні і практичні засади, отримати можна.

Пропонований читачу навчальний посібник - це короткий конспект деяких лекцій з політології, яка як навчальна дисципліна викладається сьогодні у вищих та середніх навчальних закладах України.

Посібник складений на основі цілого ряду підручників з політології, які починаючи з 1990-го року були видані в Україні. Можна назвати лише деякі з них: В.М. Бєбик Політологія.-К.1997р.; С.Г.Рябов Політологічна теорія держави.-К.1996р.; П.І.Скиба та ін. Вступ до політології.-К.: Основи, 1996 р.; Боднар В.Л., Вереш М.М., Худаніч В.І. Становлення і розвиток політичної думки в Україні.- Ужгород, 1995; Основи політології.- К.: Либідь, 1995 р.; Потульніцький В.А. Теорія української політології. Курс лекцій.- К. 1993; ін.

Пропонований конспект лекцій автори не вважають істиною в останній інстанції. Тому, можливо, деякі твердження здадуться читачам спірними, недостатньо обґрунтованими, а в інших посібниках вони викладені більш вдало. Але автори сподіваються, що конспект лекцій допоможе читачеві розібратися з основами політичної науки.

Загалом же, видання розраховане на студентів ВУЗів, технікумів, учнів шкіл, усіх, кого цікавить дана наука.

Тема 1
Політологія як система знань
про політику.
Специфіка і зміст української політології.

1. Предмет, метод політології як науки.
2. Політика як соціальне явище та об'єкт вивчення політології.
3. Зміст, особливості і завдання української політології.

1. Предмет, метод та історія виникнення політології як науки

Поняття “політологія” в одвічному, ще давньогрецькому розумінні, визначає державні та суспільні справи, мистецтво управляти державою (від слів “*politika*” - державна діяльність і “*logos*” - слово, вчення).

Згідно з реально існуючими численними джерелами, знання про політику налічує близько двох з половиною тисячоліть, а на Сході, в Стародавньому Китаї та деяких інших країнах - ще більше. Однак у найрозвинутіших формах знання про політику виникає у європейському обширі, точніше - з політичної думки античності (Платон “Республіка”, Арістотель “Політика”, Цицерон “Про республіку”). Протягом двох з половиною тисячоліть з'явилося немало досліджень наукового змісту з проблем політології. Серед них трактати Фоми Аквінського “Про государеве правління”, М.Падуанського “Трактат про передання влади” (XIV ст.), Ж.Бодена “Шість книг про республіку” (1576), “Государ” Н.Макіавеллі, ін.

Зародження політології як науки припало на другу половину XIX ст. У 1857 р. в Колумбійському університеті була створена кафедра історії і політичної науки, після чого було відкрито і цілий ряд інших кафедр політологічного профілю. Саме в 1857 р. Ф. Лібер почав читати лекції з політичної філософії в Колумбійському університеті. А в 1880 р. його наступник на посаді Дж. Берджес заснував у Колумбійському університеті школу політичної науки. В 1903 році створено Американську асоціацію політичних наук і засновано журнал “Анали американської академії політичних наук”.

В Європі найперша установа, яка спеціалізувалась на дослідженнях у галузі політичних наук, виникла у Франції в 1871 р. під назвою Вільна школа політичних наук (сьогодні інститут політичних досліджень Паризького університету).

Становлення британської школи політології пов'язують з часом заснування Лондонської школи економіки і політичних наук при Лондонському університеті. Згодом політологічні дослідження і навчання студентів з цієї спеціальності були запроваджені в Оксфордському, Кембріджському, Манчестерському та інших університетах (кінець XIX-поч. XX ст.). Однак активне утвердження політичної науки, по суті, починається тільки після Другої світової війни. Велику роль у поширенні політології відіграла ЮНЕСКО, яка санкціонувала автономність політичної науки як самостійної галузі

манні і сприяла її розвитку. На міжнародному colloquium політологів, організованому ЮНЕСКО в 1948 р. у Парижі, було вирішено вживати термін "політична наука" і визнано, що основним предметом політичної науки є: а) політична теорія; б) політичні інститути; в) партії, групи і суспільна думка; г) міжнародні відносини.

Як бачимо, політологія зароджується майже одночасно на різних континентах. Це свідчить про те, що вивчення і розповсюдження політологічних знань - гостра суспільна необхідність, без задоволення якої неможливо досягти високого рівня розвитку суспільства.

Предмет політології. Кожна наука має свій об'єкт і предмет. Об'єктом дослідження політології виступає політична сфера життєдіяльності суспільства, яку вивчають і аналізують у поєднанні з особливостями її функціонування та зв'язками з економікою та духовною сферами суспільства. Загалом предмет політичної науки, як уже відзначалось вище, було окреслено на colloquium політологів в 1948 р. у Парижі. Упродовж XX ст. політологія безперервно розширювала свій діапазон дослідження. До кола інтересів цієї складної, динамічної науки сьогодні увійшли:

- зацікавлені групи і політичні рухи;
- політичні системи, політичні інститути і процеси;
- політична діяльність, політична культура;
- громадська думка, засоби масової інформації в політичному процесі;
- політичне лідерство і еліти;
- політичні ідеології, історія політичних вчень, політична філософія;
- конфліктологія;
- етнодержавознавство тощо.

На сучасному етапі в політології виокремлюють п'ять основних розділів:

1. Загальна теорія політики (вивчає теоретичні засади політики, ін.).
2. Теорія політичних систем та їх елементів (досліджує проблеми утворення і функціонування держав, партій, політичних режимів, ін.).
3. Теорія міжнародних відносин, предметом якої є система міжнародних відносин, проблема воєн, геополітика, ін.
4. Теорія соціального управління (прийняття управлінських рішень, політичний маркетинг і менеджмент, ін.).
5. Політична ідеологія (історія і генеза політичних теорій, особливості ідеологічних доктрин, ін.).

Методи науки про політику. На першому етапі розвитку політології в методологічному сенсі переважав своєрідний універсальний підхід. Починаючи з середніх віків наукові дисципліни поділяються на природничі та моральні. Згодом термін "моральні науки" зусиллями позитивіста А.К.Сен-Сімона і соціолога О.Конта, які акцентують свої дослідження на відносинах між людьми у суспільстві, трансформується в термін "соціальні науки". Об'єктом останніх, нарешті, стають суспільство і

політична сфера в їх зв'язках і взаємозалежності. Виходячи, таким чином, з досить тісних зв'язків науки про політику із суміжними суспільними дисциплінами (правом, соціологією, психологією, історією, етнографією тощо), логічним є висновок щодо використання політологією майже всіх методів з широкого арсеналу суспільних наук.

Умовно методи політології можна розділити на такі групи:

I. Загальнологічні: аналіз, синтез, абстрагування, узагальнення, індукція, дедукція, моделювання.

II. Теоретичні: мислительний експеримент, математична формалізація тощо.

III. Порівняльно-історичні: історичний опис, конкретний аналіз, порівняльний, хронологічний, прогностичний і т.д.

IV. Емпіричні, або біхевіористичні. Свою назву отримали від англійського слова behavior - поведінка. Характеризуються як спосіб дослідження суспільно-історичних явищ з погляду аналізу поведінки окремих людей та груп. Аналізу політичної поведінки передують отримання емпіричної інформації одним або кількома методами: спостереження, контент-аналіз документів, експеримент, анкетне опитування, соціометричний метод.

V. Системні. Системний метод характеризується цілісним сприйняттям об'єкта дослідження і комплексним аналізом зв'язків елементів у межах політичної системи в цілому.

VI. Метод ухвалення рішень: раціональний, послідовних порівнянь, змішано-скануючий.

Основні функції політології. До основних функцій політології можна віднести:

- а) теоретико-пізнавальну;
- б) професійно-прикладну або інструментальну;
- в) науково-прогностичну;
- г) світоглядну;
- д) ідеологічну.

2. Політика як соціальне явище та об'єкт вивчення політології.

Термін "політика" походить від давньогрецького слова "polis" (місто-держав) та його похідних politike (мистецтво управляти державою), politeia (конституція) та ін.

В наукових словниках, спеціальній літературі можна знайти безліч підходів до трактування політики (наприклад, директивний або силовий, розглядає політику як боротьбу за владу; функціональний, який розглядає політику як управлінську діяльність щодо суспільства в цілому; комунікативний, який розглядає політику як один із засобів комунікації). Змістовна трактовка терміну "політика" також є неоднозначною: з одного боку - це заняття малодостойне і цинічне, з іншого - високоморальне і творче, притаманне "справжнім аристократам духу".

Сучасні традиції вжитку терміну "політика" започатковані античним розумінням політики як вельми благородної справи - мистецтва державного управління, покликаного об'єднати суспільство для досягнення соціально-значимих цілей. Отже, **політика** - це організаційна, регулятивна і контрольна сфера суспільства, в межах якої здійснюється соціальна діяльність, головним чином направлена на досягнення утримання і реалізацію влади індивідами та соціальними групами задля здійснення як власних потреб, так і соціально-значимих цілей.

Виокремлюють два основні підходи у використанні терміну "політика", які характеризують її як:

- сферу людської діяльності;
- спрямування або спосіб діяльності (економічна політика, фінансова політика, соціальна політика, ін).

Розглядаючи політику як сферу людської діяльності, можна тлумачити її, виходячи з трьох способів розуміння:

1. Політика як діяльність на етичних засадах. Ця традиція започаткована Платоном і Аристотелем. Виходячи з такого розуміння, метою політичної діяльності є справедливність, досягнення соціального порядку і стабільності, ін.

2. Політика як засіб досягнення егоїстичних цілей. Розуміння політики при якому мета виправдовує будь-які засоби її досягнення (Н.Макіавеллі "Тосудар").

3. Ціннісно-нейтральне розуміння політики. Полягає у раціональному, аналітичному тлумаченні політики, в якій все регулюється правовими, соціальними нормами, загальнолюдськими цінностями.

3. Зміст, особливості й завдання української політології.

Українська політологія - це нова наука і навчальна дисципліна, яка почала свій процес становлення з 90-х років XX ст. Предметом української політології є сутність, форми, закономірності політичного життя українського суспільства, політика й політична система України в їх історичному розвитку. Автори підручника "Основи політології" (К.: Либідь, 1995) пропонують наступну періодизацію української науки про політику:

- 1) період Київської Русі;
- 2) козацько-гетьманський (кінець XV ст. - до другої пол. XVIII ст.);
- 3) дворянський (кінець XVII ст. - перша половина XIX ст.);
- 4) дореволюційний (1848 - 1917);
- 5) міжвоєнний (1918 - 1939);
- 6) післявоєнний (1945 - 1991);
- 7) новітній (з 1992).

Особливості української політології. По-перше, особливість української політології полягає в тому, що протягом усієї своєї історії вітчизняна політична думка розвивалась самобутньо, на основі своїх специфічних, національних традицій.

По-друге, українська політична наука впродовж тривалого часу розвивалась в єдиному руслі з державознавством польським і російським, оскільки Україна входила до складу Польщі та Росії, й політичні системи цих держав істотно впливали на формування поглядів, концепцій українських мислителів.

По-третє, Україна практично не мала практики власної державності.

Але, незважаючи на це, за досить короткий термін, починаючи з проголошення незалежності в результаті всенародного референдуму 1 грудня 1991 р., можна сказати, що вже закладені основи сучасної української політології. В березні 1991 р. в Києві була створена Асоціація українських політологів, політологія вивчається як навчальна дисципліна, ведеться підготовка спеціалістів з даного фаху тощо.

Основні завдання української політології. До основних завдань української політології можна віднести:

1. Розробка теоретико-методологічних засад української політології.
2. Фундаментальне теоретичне обґрунтування суті й шляхів побудови суверенної, демократичної, правової держави.
3. Теоретичне обґрунтування національної демократичної доктрини.
4. Дослідження діяльності політичних партій, рухів в Україні.
5. Створення вірогідних політичних портретів українських князів, гетьманів, керівників масових рухів, Центральної Ради, ЗУНР і т. д.

Отже, українська політологія є реальністю. Вона має свій предмет, зміст і особливості, виконує свої специфічні завдання, забезпечуючи соціально-політичний розвиток суспільства, відродження української державності.

Тема 2
Характерні особливості
політико-правової думки Стародавнього Світу
(VI ст. до н.е. - V ст. н.е.).

1. Політико-правова думка мислителів Стародавнього Сходу (Конфуцій, Лао-Цзи, школа легістів).
2. Політичні доктрини античності. Платон і Арістотель.

Виникнення політичної думки сягає своїми коріннями в сиву давнину. Людству потрібно було затратити майже два тисячоліття досвіду державного управління суспільством, перш ніж склалися можливості перших теоретичних узагальнень щодо політичного життя суспільства.

У своєму виникненні політична думка всюди у давніх народів - єгиптян, індусів, китайців, персів, греків та ін. - бере початок з міфологічних джерел. Міфологічні уявлення про оточуючий світ відбилися і на політичній думці: боги були у давніх єгиптян, персів, греків та інших народів безпосередніми володарями у заснованих ними державах. Спочатку стародавні мислителі лише фіксували існування суспільно-політичного устрою. Потім деякі з них почали міркувати над удосконаленням політичного устрою (Конфуцій, Платон). І, нарешті, Арістотель одним із перших пропонує соціальні перетворення як засіб удосконалення політики.

Історія розпорядилася так, що людське суспільство здавна розщепилося на дві цивілізації - східну і західну. Кожна з цих цивілізацій має свою неповторну світоглядну специфіку, принципи політики, пов'язані із зародженням і багатовіковим розвитком двох докорінно відмінних типів влади. У чому ж полягає ця специфіка, з огляду на політичну сферу східної та західної цивілізацій?

1. Політико-правова думка мислителів Стародавнього Сходу.

В державах Стародавнього Сходу основною формою політичного устрою була, так звана, східна деспотія (від грецького *despoteja* - необмежена влада правителя). Деспотизм - це форма необмеженого володарювання, яке ґрунтується не на законах, а на сваволі можновладця, на неподільності його влади й позбавленні підвладних будь-яких політичних прав. Східна деспотія характеризується наступними ознаками:

1. Держава одноосібний законодавець і вищий суддя, голова держави (фараон, халіф, імператор) має всю повноту виконавчої, законодавчої і судової влади і нікому не підконтрольний у своїх діях.

2. Всеосяжний контроль розгалуженого, підпорядкованого деспоту адміністративного (бюрократичного) апарату над підлеглими.

3. Управління державою здійснювалося через три головних відомства - військо, фінансове і публічних робіт, які об'єднувались однією особою - фараоном чи імператором.

4. Оскільки стародавні суспільства вели постійні війни, то для них характерною була наявність великої армії (репресивного апарату).

5. Соціальна база східної деспотії - сільська община, яка обмежувала свободу, індивідуальний розвиток особистості, розвиток продуктивності праці, ін.

6. Величезні розміри стародавніх держав, які також якнайкраще сприяли деспотичній формі правління. Віддаленість районів, куди розсилались накази імператора, зрівнювались обов'язковістю їх виконання за рахунок жорсткого примусу.

Із усього сказаного вище стає очевидно, що на Сході головним гарантом здійснення державної влади, тих законів, які встановлював правитель, була система покарань - покарань за непослух його волі, за невиконання розпоряджень чиновників, порушення законів тощо. Характерно, що відповідна система зафіксована в усіх стародавніх текстах. Є вона і в найдавнішому з відомих у світовій історії цілісному зводі законів царя Хаммурапі - шостого правителя Вавилону (1792 - 1750рр. до н.е.). Текст цього законника складався з прологу, 282 статей та епілогу. Ці закони, по суті, освячували східну деспотію, яка трималась на жорсткій системі покарань, пронизуючи усі напрями законодавства Хаммурапі - про власність, царську службу, шлюб і сім'ю, ставлення до рабів, ін. Наприклад, якщо, в результаті хірургічного втручання вавілонянин помирав, то лікарю відтирали праву руку (218-й параграф кодексу царя Хаммурапі) і т. д.

Ідея покарання, як всеохоплюючий принцип державного володарювання, є основою іншого кодексу - "Законів Ману" в Індії.

Державна влада в цих законах зображена як одноосібне правління государя. У будь-якій добропорядній державі, пояснювали укладачі трактату, існує сім складових: цар, радник, країна, фортеця, казна, військо і союзники. Найважливіший у цьому переліку - цар. Вчення про "семичленне царство" - одна із перших в історії спроб створити узагальнюючий образ держави.

Згідно "Законів Ману" був здійснений і соціальний розподіл населення на 4 стани (варни) або касты. В основу такого розподілу була покладена ідея про те, що суспільство - це цілісний організм, в якому люди мають виконувати одну з 4 соціально-значимих функцій: світосприйняття; державне управління; військова справа; ремесло і торгівля; звичайна робота. Відповідно до цього в суспільстві виділялось 4 касты: брахмани, кшатрії, вайшья, шудри.

Китайський варіант східної деспотії. Даосизм, конфуціанство і легізм.

З середини I тис. до н.е. в Китаї проходять значні зміни в соціальному, політичному, та економічному житті суспільства. Цей період називають в історії Китаю періодом воюючих царств (їх було не більше 10). В результаті цих війн і утво-

рюється Китайська імперія. Результатом соціальних змін в Китайській імперії було зникнення інтересів трьох головних станів суспільства - старої знаті, (родової аристократії), нової знаті, селян-общинників. Їх інтереси і були відображені в цей період потужними ідеологічними течіями, відповідно, конфуціанством, легізмом та даосизмом.

Конфуціанство. Зароджується на рубежі VI - V ст. до н.е. як етико-політичне вчення. Його родоначальником був китайський мислитель Конфуцій (551-479 рр. до н.е.). Найголовніші пропоновані ним політичні принципи викладені в збірці його висловлювань "Лунь Юй" ("Судження і бесіди"). Конфуцій справедливо вважається великим моралістом, тому що соціально-політична частина його доктрини похідна від моральних максим. Коли учні запитали в нього, як він може коротко передати суть свого вчення, то він відповів, що не треба робити іншому того, чого б він не хотів, щоб робили йому. Конфуцій висунув патріархально-патерналістську (з лат. pater - батько) теорію держави. Він розглядав її як велику родину, владу імператора ("сина неба"), як аналог влади батька, а стосунки правителів і підданих - як родинні стосунки старих і молодих. Основу державного управління Конфуцій бачить в моральному прикладі тих, хто управляє державою, тим, хто їм підпорядкований. Мудрий адміністратор, вважав Конфуцій, повинен завойовувати довіру людей до себе. По-перше, невпинною турботою про людей. По-друге, твердим слідуванням нормам ритуалу, традиціям. По-третє, неперервним самовдосконаленням, тому що той, хто не в змозі вдосконалювати себе, ніколи не зможе виправити поведінку інших. Звідси і розділює Конфуцій населення на мужів благородних, які дотримуються конфуціанських моральних заповідей та простолюднів. Мораль благородного мужа, рахує він, подібна до вітру, мораль же простолюдина подібна траві. Куди дме вітер, туди має нахилитись трава.

Суспільний ідеал мислителя знаходиться в минулому, тому і створює він вчення "про виправлення імен", для того щоб привести речі у відповідність з їх минулим значенням. Отже, незважаючи на те, що конфуціанство заперечувало участь народу в управлінні державою, воно пропагувало громадянський мир і злагоду в суспільстві, стверджувало, що сенс і ціль державної політики полягають у тому, щоб впроваджувати етичні принципи в політичне життя. Поступово конфуціанство стає впливовою політичною течією, а в II ст. до н.е. - навіть офіційною ідеологією і державною релігією Китаю.

Легізм. Школа легістів у Китаї захищала інтереси нової, майнової знаті. Засновником вчення прийнято вважати Шан Яна (390-338 рр. до н.е.) - прем'єр-міністра царства Цинь. Його ідеї викладені ним у трактаті "Книга правителя області Шан". Суть цієї доктрини, яка і нині користується немалою популярністю на Сході, полягає у відкиданні гуманності і справедливості у політиці за рахунок абсолютизації інтересів держави. "Слабкий народ - означає сильна держава. Ослаблення народу - головне завдання держави" - основний постулат легізму.

Трактат Шан Яна починається з полеміки з конфуціанством, яке відмовляє правителя від нововведень (суспільний ідеал конфуціанства у минулому). Все здавна змінилось, - пише Шан Ян, - якщо раніше люди були прості і чесні, тепер вони хитрі і брехливі. І тому, замість моральних методів, методів переконання в управлінні державою необхідно користуватись методами примусу і покарань. Шан Ян вводить в царстві Цінь кругову поруку і колективну відповідальність (5 селянських сімей мали старосту, який за них відповідав, 5 таких п'ятірок утворювали общину і т.д. Такий порядок був і в армії).

В основу управління державою Шан Ян поклав наступні принципи :

1. Мати в державі багато покарань і мало нагород, адже там де панує страх, легше управляти.

2. Жорстоко карати за найменшу провину, тоді злочину взагалі не буде звідки взятись.

3. Роз'єднувати людей взаємною підозрілістю і всеохоплюючим стеженням та доносами.

Головна ціль держави, - вважали легісти, - це її цілісність, міць, підкорення інших царств. Заради цього треба знищити в державі інакомислення, а значить мистецтво, філософію, літературу.

Але царство Цінь не прийняло методів управління Шан Яна. І після смерті правителя він був страчений. Та все ж таки його ідеї були втілені через 125 років у політичну практику Китайської імперії (династія Цінь). Для того щоб, знищити інакомислення в цей період спалювались книги з історії, філософії і т.д. Тих, хто не здав цих книг, страчували. Це була перша культурна революція в Китаї. Друга культурна революція пов'язана з іменем Мао-Цзедуна, коли був повторений лозунг легістів - "книги в огонь, вчених- у яму".

Даосизм. Зародження даосизму пов'язують з іменем напівлегендарного мудреця Лао-Цзи (IV ст. до н.е.), якого вважають укладачем канонічного трактату "Дао де цзін" ("Книга про дао і де"). В основі цього вчення лежить поняття "дао". Дао - це джерело всього існуючого, це закон, за яким розвивається Всесвіт, який управляє світом і змінити який людина безсила. Тому основою даної доктрини стає принцип недіяння. Недоліки, які існують у суспільстві, даосисти пояснюють тим, що, люди, захопившись суєтними устремліннями, відійшли від природного ходу речей. А тому не слід виступати проти існуючих порядків, слід почекати і загальний закон "дао" сам змінить все на краще.

У соціально-етичному плані лейтмотивом даосизму були осуд гордині, проповідь середнього достатку і помірності. Якщо знать і правителі будуть дотримуватись дао, то у суспільстві пануватиме злагода і порядок. Розумний правитель, - твердили вони, - править країною за допомогою недіяння - не нав'язуючи підлеглим своїх уявлень, не втручаючись у їхні справи.

Даосизм захищає в основному інтереси селян-общинників. З часом усі зазначені етикополітичні вчення пройшли своєрідну селекцію. Історія здійснила серед них свій відбір. Легізм наповнюється моральним змістом. Даосизм переплітається з буддизмом і місцевими віруваннями, після чого його вплив на політичну ідеологію практично припиняється. Зате конфуціанство стало на десятки століть державною релігією Китаю.

2. Політичні доктрини античності. Платон і Арістотель.

Основною формою спільної організації життєдіяльності людей в Стародавній Греції був поліс. “Поліс” дослівно перекладається як “місто-держава”. В його володіння входило місто і прилеглі до нього поселення. Полісна організація опиралась на економічний та політичний суверенітет, який поширювався на всю полісну територію, передбачав для кожного громадянина можливість, а часто і обов'язок брати участь у вирішенні державних питань, у визначенні долі своєї батьківщини. Загальною рисою політичного життя полісу, починаючи з VII- VI ст. до н.е. була боротьба за владу між родовою аристократією і торгово-ремісничими колами, які разом із значними прошарками селян складали основу демократії. Залежно від переваги тієї чи іншої сторони державна влада у полісах набувала чи то аристократичного правління (наприклад, у Спарті), чи то демократії (як в Афінах). При цьому існувало і цілий ряд перехідних форм: олігархія, тиранія, ін. Основи давньогрецької демократичної традиції були закладені великим реформатором Солоном (близько 638-559 рр. до н.е.). Його реформи, поряд з реформами Клісфена будуть пізніше названі К.Марксом першими соціальними революціями. Визначальною стане для розвитку афінського права його доктрина, за якою політична влада повинна бути пропорційною особистому внеску на користь суспільства (так звана цензова демократія, згідно якої хто має більший річний доход, той займає вищі адміністративні посади в полісі. Найбідніші прошарки були звільнені від прямих податків і не могли займати державних посад. Але їм було надано право вибору представників виконавчої влади і контроль за їх діяльністю).

Основні ознаки класичного грецького полісу були наступними:

- 1) невід'ємне право вільного громадянина на власність, на землю;
- 2) інститут громадянства, який виступав як духовна основа життя полісів;
- 3) Народні Збори - один з найважливіших елементів полісної демократії, що зумовлював пряме народовладдя;
- 4) наявність колегіальних виборних органів, зокрема “законодавчих” Рад і виконавчих магістратур, в тому числі і судів. Роль законодавчої Ради полісу була надзвичайно великою, навіть рішення Народних Зборів набувало такого формулювання: “Рада і Народ вирішили...”;

5) розміри території і чисельність населення: останній міг нормально функціонувати тільки тоді, коли був порівняно невеликим - і за територією і за чисельністю населення.

Специфіка полісного життя не могла стимулювати розвиток політико-правової ідеології. Вершина розвитку античної політико-правової думки припадає на "золотий вік" афінської демократії, "вік Перікла" (за іменем одного з найвидатніших її вождів 490- 429 рр. до н.е.). Саме в цей період працювали видатні мислителі античності - Сократ, Платон, Арістотель, ін.

Політична теорія Платона (427 - 347 рр. до н.е.).

Політико-правова тематика досліджується ним у творах "Держава", "Законои", "Політик" та ін. Політична теорія Платона була тісно пов'язана з його філософською доктриною. Платон вважав, що існує світ ідей, який є вічним, досконалим і незмінним і світ тлінних, буденних речей. В світі ідей існує й ідея ідеальної держави. Варто її побачити і побудувати життя в полісі виходячи з неї, і поліс буде розвиватись динамічно і стабільно. Модель ідеальної держави Платона мала наступні характерні ознаки:

1. Влада держави має божественний, всеохоплюючий характер. У ній закони, норми, правила життя людей надаються згори і осягаються як божественний дар, винятково мудрими філософами, які згідно Платону мають бути правителями. Найвищим органом влади у проєкті Платона є так звані "Нічні збори" із 10-ти найбільш мудрих філософів, причетних до космічних і політичних знань.

2. Населення ідеальної держави у Платона жорстко розділено на 3 прошарки, виходячи із трьох початків людської душі: розумного - це правителі - філософи; афективного - це воїни; жадання (бажання, хотіння) - це розряд ремісників і землеробів, навчених досконало виконувати свою справу.

3. В державі Платона існує всеохоплююча регламентація людського життя, при якій контролюються навіть побутові дрібниці (наприклад, розпорядок дня і ночі. Особисте життя людини в ранньому дитинстві, в юності, зрілому та похилому віці також перебуває під неослабним наглядом держави.

4. Нетерпимість у державі Платона зводиться у принцип. За вільнодумство та інші непослухи передбачаються жорсткі покарання: смертна кара, вигнання з полісу, ін.

5. Для того, щоб зробити громадян відданими державі, вважає Платон, необхідно забрати у них все, що знаходиться у приватному обігу. Тому в державі Платона не має приватної власності, грошей, навіть сім'ї (в державі Платона регламентуються і статеві відносини між чоловіками та жінками).

К.Маркс пізніше назве державу Платона ідеалізацією індійського кастового устрою, а цілий ряд вчених будуть вважати його теоретиком базових конструкцій майбутнього тоталітарного режиму, який виникає в ХХст.

Отже, ідеальною Платон вважав аристократичну державу, якій він протиставляв чотири інші - тимократію (влада сильних); олігархію (влада багатих), демократію (владу народу) та тиранію.

Політична філософія Арістотеля (384-322 рр. до н.е.).

Політична тематика висвітлена ним у працях "Політика", "Афінська політея", "Етика" ін.

Логіка виникнення держави у Арістотеля є наступною: первинною формою об'єднання людей є сім'я, яка перетворюється у плем'я чи рід, а об'єднання родів, племен утворює державу. В людині, вважає вчений, природно закладений потяг до суспільного життя, який і реалізується в державі. Як твердив Арістотель, людина за природою своєю є істота політична. Арістотель був учнем Платона, але погляди його на державу абсолютно протилежні Платону. Арістотель проаналізував державний устрій більш як 100 полісів і зробив висновок про те, яким же має бути найкращий державний устрій. Перш за все, у своїй теорії Арістотель критикує Платона за чергомірну єдність держави, за жорсткий соціальний розподіл суспільства, за відсутність приватної власності, відсутність сім'ї, спільність жінок та дітей. ін.

Головне завдання політичної теорії він бачить в обґрунтуванні якнайкращого державного устрою. Автор "Політики" з цією метою дає класифікацію і аналіз у своїй книзі різних форм державного устрою. Основою класифікації у нього є два критерії:

- 1) кількісний (за числом осіб, які правлять полісом);
- 2) якісний (за метою, якої прагнуть правителі).

Згідно першого критерію розрізняються типи правління одноосібного, небагатих і більшості. Другий критерій визначає "ступінь правильності" держави: якщо верховна влада переслідує мету загального блага - це правильні держави, якщо метою є благо тих, хто при владі - це неправильні держави. Виходячи з даних критеріїв, він виділяє наступні форми державного устрою: правильні - це монархія, аристократія, політія та неправильні - це тиранія, олігархія і демократія. Найкращою формою державного устрою Арістотель вважає політію. Політія у Арістотеля - це поєднання олігархії і демократії, це конституційна, в міру демократична держава, побудована на принципі цензової демократії, запропонованої у свій час Солоном. Але це держава без жодних крайнощів і засилля багатих чи бідних. Основою політичної стабільності політії є те, що в державі не має різкої поляризації на багатих і бідних, а влада належить середньому класові.

Розглядаючи політичну теорію Арістотеля, слід відмітити, що він вперше в історії політико-правової думки поклав інтелектуальний бар'єр перед тиранією, сформулювавши настанови про три елементи влади: законодавчу, адміністративну та судову (пізніше у творах західно-європейських вчених це буде оформлено як теорія розподілу влади у суспільстві).

Підсумовуючи сказане, можна зробити такий висновок: політичні і правові вчення мислителів Стародавньої Греції заклали підвалини політичної науки, яка отримала бурхливий розвиток в XX ст.

Тема 3

Політико-правова думка Середньовіччя та Нового часу.

1. *Характерні особливості розвитку політичної думки Середньовіччя. Фома Аквінський.*
2. *Становлення політичної науки Нового часу.*
3. *Раціоналістичні концепції політики мислителів епохи Нового часу (англійські та французькі просвітителі, представники німецької класичної філософії).*

1. Характерні особливості розвитку політичної думки Середньовіччя (V - XVст.)

Західно-європейське Середньовіччя охоплює ціле тисячоліття. За початок середніх віків прийнято рахувати 476 рік, рік падіння Римської імперії. Російський вчений М.Карєєв виділяє три головних джерела західно-європейського Середньовіччя:

- 1) спадщина античної культури;
- 2) християнство, яке духовно об'єднало населення римських провінцій;
- 3) варвари, з їх новими традиціями суспільного життя.

Епоху Середньовіччя розділяють на 3 періоди, для кожного з яких були характерні свої специфічні особливості політичного життя суспільства.

Перший період (кін. V - сер. XI ст. до імперії К. Великого). В політичній сфері він дещо нагадує устрій стародавніх греків і римлян, а саме існує голова держави (король), рада старійшин, народні збори. Але по мірі утворення досить великих держав, народні збори поступово зживають самі себе, тому що збиратись на них населенню всього королівства було вже не доцільно і не ефективно.

У світоглядному аспекті в даний період домінує августиніанська система світосприйняття (від імені аврелія Августина (354-430) в якій держава і церква складали єдине ціле, а світська влада мала бути підпорядкована церкві.

Другий період (сер. XI - кін. XV ст.). Для даного періоду були характерні наступні ознаки:

- розлад ранньо-феодальних монархій, падіння значення центральної влади;
- перетворення феодальних помість в самодовліючий економічний і політичний організм, феодальна роздробленість;
- пірамідально-ієрархічний устрій держав на основі інституту вассалітету;
- неможливість католицької церкви (теократія);
- еволюція феодальної державності (XIII-XV ст.) в станово-представницькі монархії (1265 р. - перші станово-представницькі збори в Англії, які в майбутньому отримують назву парламент; в 1302 р. вперше скликаються станово-представницькі збори у Франції - генеральні штати, ін.).

- домінування доктрини Ф.Аквінського (1225-1274), який на основі вчення Арістотеля створив християнську доктрину держави.

Третій період (XV - поч. XVII ст.). Політичний устрій який був характерним для даного періоду - це абсолютна монархія або абсолютистські форми правління.

Політична доктрина Ф. Аквінського.

Політична доктрина Ф.Аквінського базується на вченні про державу і право Арістотеля. Як і Арістотель, Ф.Аквінський вважав, що в людях природньо закладено стремління жити спільно, так як наодинці свої потреби індивіди задовольнити не можуть. Класифікація державних устроїв у нього також подібна до тієї, яка була запропонована Арістотелем. Але найкращим політичним устроєм він вважає монархію, тому що, по-перше, вона нагадує будову Всесвіту, який утворений і керується єдиним богом, і, по-друге, історичний досвід показує стійкість тих держав, де володар один. Влада монарха від Бога і тому є вічною. Він розрізняв два види монархії: абсолютну і політичну, прихильником якої був сам. Політична монархія в нього - це монархія, поєднана з демократичним правлінням аристократії, яка обмежена законом. Виступ проти влади він вважав за великий гріх, але допускав усунення монарха народом, якщо влада його стає нестерпною і вступає в протиріччя з інтересами церкви і волею Бога, і народ отримав дозвіл церкви на усунення монарха.

Своєрідним і цікавим є вчення Ф.Аквінського про закон і право. На його думку існує чотири види законів:

- 1) вічний (Божественний розум, який управляє світом);
- 2) природній (це відзеркалення вічного закону в природі, наприклад, продовження роду, безпека, пошук істини і т.д.);
- 3) людський (юридичний, позитивний). Він відображає реалії повсякденного життя і його зміст, залежить від конкретно-історичних умов розвитку того чи іншого суспільства;
- 4) божественний. На думку Ф.Аквінського ці закони зводяться до ветхозавітного і новозавітного закону і дають людям моральні настанови.

Так в загальних рисах можна окреслити вчення Ф.Аквінського про закони.

Спрямованість вчення Ф.Аквінського на зміцнення позицій римо-католицької церкви, послідовна теологічна обробка численних політико-правових проблем, забезпечили йому високий авторитет серед ідеологів католицизму та теоретиків сучасного неотомізму. Його ідеї, погляди і тепер широко використовуються для обґрунтування найновіших релігійних концепцій як у сфері філософії права, так і в політичній науці.

Політико-правові погляди Ф.Аквінського викладені ним у трактатах "Сума теології", "Про правління володарів", а також у коментарях до "Політики" і "Етики" Арістотеля.

2. Становлення політичної науки Нового часу.

Становлення політичної науки Нового часу припадає на епоху Відродження та Реформації. Для Відродження та Реформації характерні такі спільні риси, як руйнування феодальних і виникнення ранньокапіталістичних відносин, критичний перегляд релігійних вчень тощо. Саме в боротьбі зі середньовічною консервативною ідеологією виникає система якісно нових соціально-філософських поглядів, які відстоюють у своїх працях Н.Макіавеллі (1469 - 1527), Мартін Лютер (1483 - 1546), Т. Мюнцер (1490 - 1525), Ж.Кальвін (1509 - 1564), Лоренцо Валла (1407 - 1457) та ін.

Подальший розвиток політичної науки в цей період пов'язують з іменем італійця Н.Макіавеллі. Він першим почав розглядати політику як особливу сферу наукового дослідження, предметом якої є держава і влада. Серед найбільш відомих його політичних творів слід назвати "Государ" та "Роздуми про першу декаду Тіта Лівія". В історію політичної думки він увійшов, передусім, як автор теорії про мораль у політиці та прихильник єдиної централізованої держави.

Політична концепція Н.Макіавеллі була повною протилежністю релігійно-християнському вченню про право і державу. Він виводив політику з волі, сили, хитрощів, а не з теологічних постулатів.

У творах Н.Макіавеллі політика не тільки відривалась від моралі, а й протиставлялась загальноприйнятим уявленням про належне і неналежне, почесне і ганебне. Для Н.Макіавеллі держава - це все, і єдиним критерієм її діяльності виступає зміцнення влади і розширення її кордонів. Задля цього політики можуть йти на будь-які, в тому числі й великі злочиння. Заради цього вони можуть використовувати всі засоби, і аморальні в тому числі (вбивство, отруєння і т.д.). Звідси і рекомендації Н.Макіавеллі володарю: бути жорстким, віроломним, використовувати любі засоби для досягнення мети. Таким чином, як бачимо, він звільняє політику від принципів моралі. У цьому і полягає суть відомого явища, яке отримало назву "макіавеллізм". У "макіавеллізмі", як політичній течії можна виділити наступні ідеї:

1) положення про недосконалість людської природи і її егоїстичність, яка визначає чиним впливає на характер і динаміку політичного життя (ідея про "всезагальну корупцію");

2) постулат, за яким держава з її інтересами є самоціллю;

3) твердження про те, що вирішальну роль у політиці має фактор сили;

4) положення про роздвоєність політики і моралі: у політиці, згідно з Н.Макіавеллі, "мета виправдовує будь-які засоби її досягнення".

Одним із перших розпочав боротьбу з макіавелліською доктриною відомий французький юрист І.Жантіє, чому свідчить назва його політичного трактату "Анти-Макіавеллі" (1575). Одно з найвагоміших достоїнств трактату - це розгорнута критика його автором тиранічної форми правління. У своєму трактаті І.Жантіє формулює десять принципів тиранічної форми правління, доводячи, що саме їх радить застосовувати на практиці Н.Макіавеллі. Ці десять принципів є наступні:

- 1) вбивати тих підлеглих, які здатні очолювати боротьбу з тиранією;
- 2) знищувати знання та книги;
- 3) вести безперервну війну, щоб розорити підлеглих;
- 4) ліквідувати розумних та освічених;
- 5) спиратися у правлінні на шпигунів;
- 6) довіряти чужоземцям і не довіряти своїм підлеглим;
- 7) боротися проти усіляких товариств;
- 8) проводити принцип "розподіляй і владарюй";
- 9) підтримувати одне угруповання аби протиставити його іншому;
- 10) грабувати населення (В.Й. Скиба та ін. Вступ до політології. - К.: Основи, 1996. - 717 с.).

3. Раціоналістичні концепції політики мислителів епохи Нового часу.

Логічним продовженням ідей, висловлених мислителями епохи Відродження, стали суспільно-політичні погляди діячів епохи Просвітництва, що виникло в Європі на рубежі XVII - XVIII ст.

Домінуючими у суспільствознавстві в цей період були теорії "природних прав людини" та "суспільного договору", основоположником яких вважають голландського мислителя Гуго Гроція (1583-1645). У своїй праці "Про право війни та миру" він детально обґрунтовує дані теорії, аспекти яких будуть пізніше більш детально розроблені Т.Гоббсом, Дж. Локком, Ж.Ж.Руссо, І. Кантом та ін.

До "природних прав людини" можна віднести: право на життя, безпеку, продовження роду, власність, свободу і т.д. Ось ці права і має захищати держава, яка виникає в результаті суспільного договору. Основні положення теорії суспільного договору є наступні:

- 1) виникнення держави є волевиявленням громадян, які хочуть уникнути "війни всіх проти всіх" (Т.Гоббс);
- 2) держава має в своєму розпорядженні тільки ті права, які делеговані їй суспільством; народ залишається сувереном, вищим джерелом влади;
- 3) суспільство - це сукупність громадян, відносини між якими регулюються нормами права;
- 4) кожний з учасників договору рахує інших рівними собі;
- 5) громадяни, які вступили в договір, зберігають за собою всі природні права, заради збереження яких створюється держава.

Раціоналістичне трактування політики в працях французьких просвітників. Ф.Бекон (1561 - 1626 рр.), Дж.Локк (1632 - 1704 рр.).

Найбільш повно ідеї раннього Просвітництва відобразилися в соціально-політичних та філософських поглядах Дж. Локка, якого вважають основоположником

класичного лібералізму. Основний його політичний твір "Два трактати про державне правління" (1690 р.). Основні положення його політичної теорії є наступні:

1) політичній (державній) владі передусє природний стан людей, який був доволі впорядкованим і благополучним. Однак механізму, здатного забезпечити використання природних прав, тоді не було, і люди самі повинні були їх захищати;

2) заради того, щоб уникнути зайвих зіткнень і непорозумінь, забезпечити безпеку життя, свободу і власність, люди укладають між собою суспільний договір, результатом якого є утворення держави;

3) держава сама по собі неспроможна гарантувати природні права людини, так як влада, якщо вона не контрольована, може виходити за рамки своїх повноважень;

4) для того, щоб держава не виходила за межі своїх повноважень, Дж. Локк пропонує спеціальний конституційний механізм, який містить у собі два елементи: принцип розподілу влад та принцип законності. Принцип розподілу влад полягає в тому, щоб не припустити концентрації влади в руках монарха. Принцип законності полягає в тому, що "жодна людина, яка належить громадянському суспільству, не може бути винятком стосовно законів цього суспільства".

5) у народу, виходячи з "теорії суспільного" договору, залишається верховна влада та право змінювати, перебирати склад законодавчого органу;

6) класифікуючи форми держави, Дж. Локк називає їх три: демократію, олігархію і монархію. Перевагу він надає демократії.

Підсумовуючи сказане, слід наголосити, що філософсько-політичні принципи Дж. Локка згодом перетворюються на вагомі чинники улаштування суспільного життя і вибирають своє практичне значення і понині.

Рационалістичне трактування політики у працях французьких просвітителів.

Одним із перших французьких просвітителів був Ш. Монтеск'є (1689-1755 рр.). Його роботи: "Перські листи", "Роздуми про причини величі і занепаду римлян", "Про дух законів". Ш. Монтеск'є, поряд Дж. Локком, прийнято вважати основоположником теорії розподілу влади в суспільстві на законодавчу, виконавчу та судову. Розподіл влади гарантує безпеку громадян від сваволі і зловживань владою, забезпечує їм політичну свободу, робить право справжнім регулятором стосунків між громадянами та урядом.

Ш. Монтеск'є в історії державності виділив 4 найбільш характерні форми правління - демократію, аристократію, монархію і деспотію. Кожна з форм правління має свої вади, позитивні риси, принципи функціонування.

Велике значення у своїй творчості приділив Ш. Монтеск'є впливу оточуючого середовища на політичне життя суспільства (розміри держави, клімат, ґрунти, чисельність населення, місцезнаходження держави і т.д.).

Розглядаючи сутність законів, він приходить до висновку, що законодавство повинно виходити із "духу законів" того народу, для якого воно створюється (звідси на-

зва роботи "Про дух законів"). Дух законів, вважав Монтеск'є, визначається цілим рядом чинників:

- 1) природа і принцип правління;
- 2) фізичні властивості країни (ландшафт, розміри тощо);
- 3) традиції, звичаї, моральні норми;
- 4) своєрідність законодавчого процесу тощо.

Своєрідну роль у Просвітництві відіграв Ж. Ж. Руссо (1712-1778 рр.). Його політичний трактат має назву "Про суспільний договір, чи принципи політичного правління" (1762 р.).

Вузлові положення його політичної теорії є наступні:

1) Основою його теоретичної концепції є вчення про природний стан людства, природні права людини та суспільний договір.

2) На відміну від інших мислителів, Руссо дещо ідеалізує первісний стан людства, називаючи його "золотим віком". У Руссо - це суспільство, де всі вільні, рівні та щасливі. Тому Вольтер саркастично заявив, що Руссо пропонує людству стати навколішки і повзти до первісного лісу.

3) Після того, як з'являється приватна власність, а відтак і політична нерівність, Руссо вважає, що людство стало приреченим на тяжку працю, рабство і злиденне життя.

4) Руссо ставить перед собою мету створити новий суспільний устрій, де кожний, поєднуючись з іншими, підпорядковувався тільки собі, і був би настільки ж вільним, як і у природньому стані. Він хоче зняти з людей кайдани, які накладені на них у ході історичного розвитку людства. Недаремно його робота і починається словами: "Люди народжуються вільними, але весь час знаходяться в кайданах."

5) Його державний устрій характеризується наступними ознаками:

а) основою державного устрою є народний суверенітет, загальна воля народу;

б) говорячи про панування в державі загальної волі, Руссо говорить про неможливість існування асоціацій, партій, які роз'єднують загальну волю. Тобто, в його ідеалізованій конструкції особистість не має ніяких правових гарантій проти влади держави;

в) законодавча влада у Руссо реалізується безпосередньо народом, так як вона не може бути відчужена від нього по своїй природі. Таким чином, Руссо повертається до ідеалізації античного прямого народоправства;

г) виконавча влада утворюється на основі суспільного договору за рішенням суверена (народу), і має підтримувати й виконувати закони, які діють у державі. В залежності від того, кому належить виконавча влада (одному, деяким, всім), Руссо говорить про демократичне, аристократичне і монархічне правління. Великої різниці між ними він не проводить, оскільки джерелом влади є народ, який завжди зможе змінити уряд, якщо той порушив суспільну угоду.

Таким чином, розробляючи свою теорію, Руссо і сам не помітив того, як знявши з людей одні кайдани, наклав на них інші - так звану "народну волю". Адже у державі Руссо не має права на існування опозиція, індивідуальна думка людини. По цій причині вчені вважають його одним із тих мислителів, який заклав філософське підґрунтя майбутніх тоталітарних режимів.

Його роботу "Про суспільний договір" трактують сьогодні як дослідження законності влади у суспільстві, бо народну волю він ставить на місце влади монарха, знищуючи, таким чином, божественне право на владу королівських династій. "Замахи, убивства монархів зустрічаються в історії людства досить часто, - пише А. Камю, - але Руссо вбиває принцип, на якому базується влада монарха". Руссо доводить, що влада в державі від Бога має належати народу (ідея народного суверенітету).

На практиці теорію Руссо зробили спробу втілити лідери Великої Французької революції. Тому, коли був суд над королем Франції, Дантон сказав такі слова: "Ми прийшли сюди не судити короля, а просто його вбити". Адже, по теорії Руссо місця монарху в суспільстві вже не було і він був страчений за узурпацію народної влади.

Політико - правові вчення в Німеччині у XVII-XVIII ст.

Великий вплив на політико-правову думку в Німеччині даного періоду мали ідеї Великої Французької революції. Але німецька буржуазія того часу, яка була лідером старої феодальної опозиції, не хотіла опиратись на підтримку широких народних мас. І тому ідеологи опозиції переводили революційні ідеї у сферу філософії, обходячи, таким чином, гострі суттєві вимоги часу.

Одним з перших у Німеччині, хто почав системно обґрунтовувати принципи лібералізму, який у той час був ідейною платформою буржуазії в Західній Європі, був професор Кенігсберзького університету І. Кант (1724 - 1804).

На його могилі в Кенігсберзі написані такі слова: "Дві речі переполюють душу все більшим хвилюванням, чим частіше про них думаєш: це зоряне небо наді мною і моральний закон у мені". "Зоряне небо" у І. Канта - це закони необхідності, причинності, які діють у природі та суспільстві (все має свою причину), а моральний закон - це закон свободи, свободи дій вчинків особистості. Ось ця дилема між необхідністю і свободою і робить спробу вирішити в своїй політичній філософії І. Кант. Вирішує він її з допомогою категоричного імперативу - морального закону, якому має підпорядковуватись поведінка людей в суспільстві. Суть його в тому, що кожна людина має діяти в суспільстві згідно такої максими, керуючись якою, вона може побажати, щоб вона (дана максима) стала всезагальним законом. Категоричний імператив І. Канта - це перефразоване правило моральної поведінки, про яке говорив китайський мудрець Конфуцій: "Не роби другому того, чого б ти не хотів, щоб робили тобі".

Але І. Кант допускає можливість того, що не всі громадяни будуть організовувати свою життєдіяльність керуючись вимогами категоричного імперативу, а значить, сам по собі він не зможе реалізувати себе на практиці. І тому І. Кант вважає,

що свобода кожної особистості має бути обмежена, щоб ніхто не міг посягати на свободу інших. "Свобода одного, - пише І. Кант, - закінчується там, де починається свобода іншого". Це завдання (обмеження свободи) виконує право, яке по цій причині у І.Канта виступає сутнісною формою буття свободи. Право має мати примусовий і всезагальний характер, який зможе забезпечити йому тільки держава. Таким чином, у політичній філософії І. Канта робиться перехід від етики до права. І.Кант вважає, що головне призначення держави - створити правову основу для функціонування суспільства. Звідси І. Канта вважають одним із засновників правової держави.

Виникнення держави І. Кант трактує, виходячи з теорії "суспільного договору". У Канта суспільний договір заключають між собою морально розвинуті люди. Тому державна влада не може поводити себе з громадянами як з істотами, які не знають морального закону і не можуть правильно вибирати лінію своєї поведінки. Тобто, І. Кант критикує "батьківську опіку" з боку держави над суспільством.

Загальноприйнятій класифікації державних форм правління І. Кант не приділяв особливої уваги, виділяючи три їх види: автократію, аристократію і демократію. Він вважав, що проблема устрою держави пов'язана з засобами і методами управління суспільством. З цієї позиції він виділяв республіканську (існує розподіл влад) і деспотичну (злиття влади законодавчої і виконавчої) форми устрою держави.

З передових, прогресивних позицій аналізував І. Кант і проблеми зовнішньої політики. У роботі "До вічного миру" він сформулював шість "попередніх статей" запропонованого ним проекту угоди про "вічний мир" між народами:

- 1) мирний договір знищує всі наявні причини майбутньої війни;
- 2) жодна самостійна держава не може бути загарбана іншою державою;
- 3) постійні армії мусять поступово зникнути;
- 4) забороняється використовувати державні позики для фінансування війни;
- 5) жодна держава не має права шляхом насильства втручатися в устрій інших держав;
- 6) жодна держава під час війни не може вдаватися до таких дій, а саме: порушення умов капітуляції, підступні вбивства тощо.

Оцінюючи соціально-історичний зміст філософії І. Канта, К. Маркс в 1842 р. називає її "німецькою теорією французької революції."

У соціальній філософії Г.Гегеля належне місце посідає проблема держави, влади, суспільного устрою. Він вводить у політичну науку розмежування понять "громадянське суспільство" і "держава". На його думку, в державі втілена загальна воля громадян, а в громадянському суспільстві - специфічні, приватні інтереси окремих індивідів. Громадянське суспільство, - вважав він, - включає в себе економіку, соціальні класи, корпорації та соціальні інститути, головне завдання яких, забезпечити життєдіяльність суспільства. Станів, класів громадянського суспільства він виділяє три: промисловий, субстанційний, загальний (бюрократія, чиновники).

Отже, аналізуючи політичні теорії мислителів епохи Нового часу можна зробити висновок, що саме в даний час були розроблені цілий ряд принципів, ідей і положень (природні права людини, суспільна угода, теорія правової держави і громадянського суспільства, розділення влади на законодавчу, виконавчу і судову), які пізніше будуть покладені в основу новітньої політичної науки.

Тема 4

Зародження та еволюція провідних політичних концепцій і доктрин (XVI - поч. XX ст.)

1. Політична ідеологія, її суть, основні характерні ознаки.
2. Політичні доктрини соціалізму та соціал-демократії.
3. Політичні доктрини лібералізму та неолібералізму.
4. Політичні доктрини консерватизму та неоконсерватизму.

1. Політична ідеологія, її суть та характерні ознаки.

Політична ідеологія - це система поглядів, ідей, вчень, що відображають суспільне життя, інтереси, цінності і потреби різних соціальних спільностей та цілі, завдання і методи їхньої діяльності. Тому можна сказати, що політика без ідеології ніколи не існувала і існувати не буде, так як політична ідеологія є необхідним структурним елементом політики. Доки люди поділяються на групи за інтересами, залишається потреба у владному регулюванні їх відносин: вони підтримуватимуть владу, або протистоятимуть їй, формуючи групові образи щодо їх місця у суспільстві, відстоюючи власний погляд на речі як найдостовірніший.

Основними функціями політичної ідеології є:

- оволодіння суспільною свідомістю;
- впровадження в суспільну свідомість власних критеріїв оцінки минулого, сьогодення та майбутнього;
- створення позитивного образу реальної дійсності;
- утвердження власних цілей і завдань в суспільній свідомості, які в кінцевому результаті стануть мотивацією політичної поведінки людей.

Оскільки політична ідеологія являє собою суто духовне утворення, яке спеціально призначене для цільової, ідейної орієнтації поведінки громадян, то в ній виділяють наступні рівні:

- 1) теоретико-концептуальний (розробка ідей, принципів, цінностей, ідеалів та їх обґрунтування);
- 2) програмно-політичний (на даному рівні соціально-філософські принципи перетворюються в програмні лозунги, документи, вимоги політичної еліти. Між цими двома рівнями можуть інколи існувати протиріччя в трактуванні одних і тих же ідей);
- 3) актуалізований (характеризується ступінню засвоєння громадянами цілей і принципів політичної ідеології, мірою їх втілення в діях громадян).

Основу політичної ідеології складають основні ідеологічні доктрини сучасності: соціалізм (комунізм), соціал-демократія, лібералізм, консерватизм, фашизм. (Див. додаток №1).

2. Політичні доктрини соціалізму, комунізму та соціал-демократії.

Соціалізм (з лат. *socialis* - суспільний) - вчення і теорії, які стверджують ідеал суспільного устрою, заснованого на суспільній власності, відсутності експлуатації, справедливому розподілі матеріальних благ і духовних цінностей. Соціалізм - багатоначине поняття, котре в науці одержало різноманітні тлумачення.

Найголовнішими серед них вважаються два підходи: з точки зору марксизму і з погляду соціал-демократії.

Соціалізм, як теоретична концепція проходить в своєму розвитку наступні етапи:

1) утопічний комунізм (Представники Т.Мор, Т.Кампанелла та ін. Назву отримав від роботи Т.Мора "Утопія". Утопія - це місце, якого насправді не існує. Представники даного напрямку описують ідеальне майбутнє суспільство, але не показують шляхів його досягнення);

2) критично-утопічний соціалізм (Представники А.Сен-Сімон (1760-1825), Ш.Фур'є (1722-1837), Р.Оуен (1771-1858). Назву отримав в результаті того, що його засновники всеохоплююче, глибоко критикують недоліки буржуазного суспільства, але їх моделі кращого суспільства мають неісторичний, утопічний характер. Наприклад, Ш.Фур'є був переконаний у тому, що майбутні суспільства складатимуться з мережі фаланг чисельністю до 2 тис. кожна;

3) революційно-демократичний утопічний соціалізм. (Представники: В.Белінський, О.Герцен, М.Чернишевський (Росія), Х. Ботев (Болгарія), К.Сабіна (Чехія), Ш.Петефі (Угорщина) та ін. Революціонери - демократи вважають, що тільки соціальна революція може змінити суспільний устрій на краще. Руйнівну силу революції вони вбачають у селянстві.

Майбутній суспільний устрій має бути побудований на зразок селянської общини;

4) науковий соціалізм (комунізм). Виникнення теорії наукового соціалізму (комунізму) пов'язують з іменами К.Маркса (1818-1883) та Ф.Енгельса (1820-1895). В концептуальному аспекті ця течія містить наступні тези:

- 1) рушійною силою в антагоністичних формаціях є класова боротьба;
- 2) рушійною силою в буржуазному суспільстві є пролетаріат, що виконує месіанську роль;
- 3) пролетаріат має здійснити свою диктатуру;
- 4) пролетарська місія полягає у зламі буржуазної державної машини через здійснення соціальної революції і побудові комуністичного суспільства;
- 5) для перемоги пролетаріату потрібна своя партія;
- 6) пролетарська партія очолить революційний процес за умов рішучої ідеологічної боротьби не лише із супротивниками, а й у своїх лавах.

Перша невдала спроба втілення ідей комунізму на практиці мала місце під час повстання паризьких комунарів у 1871 р.

Подальший розвиток науковий комунізм отримує в працях В.І.Леніна (1870-1924). Очолювана ним партія здійснила революцію в 1917 р. в Росії, а отже теоретичні постулати наукового комунізму почали реалізовуватись на практиці. І науковий комунізм згодом отримує іншу назву - марксизм-ленінізм.

Побудова соціалізму в цілому ряді країн світу приводить до виникнення цілого ряду модифікацій марксистсько-ленінської доктрини.

Головні з них є наступні :

- 1) сталінізм (сталінська модель суспільного устрою);
- 2) титоїзм (від імені президента Югославії Й.Тито. Головні ідеї: мирне співіснування з капіталістичними країнами, визнання внутрішніх конфліктів і протиріч, можливість поєднання ринкових відносин і соціалізму тощо.);
- 3) маоїзм (від імені генерального секретаря Комуністичної партії Китаю Мао Цзедуна. Головні ідеї: невинна боротьба із зовнішніми і внутрішніми ворогами, русійна сила розвитку - селянство, ряд ін.).

Але поряд з революційним (марксистським) баченням соціалізму в другій половині XIX ст. в його ж лоні зароджується й інше його бачення - соціал-демократичне. Соціал-демократична точка зору на соціалізм розглядає його як суспільний лад, який досягається не в результаті революційної ліквідації капіталізму, а шляхом його реформування зі збереженням приватної власності, забезпеченням соціального партнерства і т.д. Одним з найперших розгорнуте обґрунтування соціал-демократичної ідеї здійснив Е.Бернштейн (1850-1932), якого називають засновником сучасної соціал-демократії.

Його основні роботи: "Передумови соціалізму і завдання соціал-демократії", "Чи можливий науковий соціалізм", "Класи і класова боротьба". Формула Е.Бернштейна: "Кінцева мета - ніщо, рух - все". Теоретична позиція Бернштейна тісно пов'язана з його політичною орієнтацією на реформи. На відміну від К.Маркса він вважав, що пролетаріат не може завоювати політичну владу, так як не досяг потрібного рівня політичної і моральної зрілості. Більше того, Е.Бернштейн вважає соціалізм законним спадкоємцем лібералізму. На думку Е.Бернштейна розвиток суспільства буде здійснюватись на таких засадах:

- з розвитком науково-технічного прогресу проходитиме децентралізація капіталу;
- розширятиметься акціонерний капітал;
- з підвищенням рівня освіти, добробуту робітничого класу необхідність диктатури пролетаріату відпаде сама собою;
- розвиток парламентаризму сприятиме трансформації політичної влади у соціалістичну, шляхом послідовних реформ, результатом яких буде поступова еволюційна зміна суспільства в напрямі соціалізму.

Головними складниками ідеології сучасної соціал-демократії є: свобода - можливість робити все, що не завдає шкоди іншим; справедливість - рівність стартових

можливостей для всіх громадян; солідарність - можливість для людини, яку спіткали життєві невдачі, розраховувати на допомогу суспільства і держави.

Координатором діяльності соціал-демократів виступає Соціалістичний Інтернаціонал, який об'єднує більш як 170 партій, в яких налічується більш як 20 млн. членів.

На сьогоднішній день в соціал-демократії виділяють цілий ряд її специфічних теоретичних концепцій:

1) латинський або середземноморський соціалізм (Франція, Італія, Греція, Іспанія та ін.);

2) скандинавський соціалізм, "шведська модель" (Швеція, Данія, Голландія);

3) інтегральний соціалізм (Австрія, Німеччина).

Отже, соціалістична ідея пройшла в своєму розвитку складний шлях, етапами якого були утопічний комунізм, критично-утопічний соціалізм, революційно-демократичний утопічний соціалізм та науковий соціалізм (комунізм). В ХХ ст. в рамках наукового комунізму були започатковані ще 2 напрями: марксизм-ленінізм з його модифікаціями (сталінізм, титоїзм, маоїзм) та соціал-демократія зі своїми специфічними варіантами (середземноморська, скандинавська, австрійська моделі).

3. Політичні доктрини лібералізму та неолібералізму.

В європейській науковій традиції існує, по крайній мірі, три основні підходи до розуміння лібералізму. По-перше, лібералізм розглядається як соціально-політичні рухи. По-друге, під лібералізмом розуміється ідеологічна доктрина. По-третє, лібералізм розглядають як сукупність інститутів, процедур і принципів управління, які забезпечують динамічне функціонування політичної системи в цілому. Лібералізм в політиці - це теоретична концепція, яка асоціюється з такими ідеями, як самоцінність індивіда і його відповідальність за свої вчинки; приватна власність, як необхідна умова індивідуальної свободи; вільний ринок, конкуренція і підприємництво; розподіл влади на законодавчу, виконавчу і судову; правова держава; захист прав меншості тощо.

Саме поняття "лібералізм" ввійшло в європейський лексикон на початку ХІХ ст. Вперше воно було використано в Іспанії, де в 1812 р. "лібералами" називали групу депутатів - націоналістів в кортесах (іспанський парламент). Потім воно ввійшло в англійську та французьку, а далі у всі європейські мови. Термін "лібералізм" бере своє походження від латинського *liberalis*, що в перекладі значить - вільний, свобода.

Основоположником філософсько-політичної системи класичного лібералізму вважають видатного політичного мислителя Англії, викладача Оксфордського університету Дж. Локка. До теоретиків лібералізму також відносять Ш.Монтеск'є, І.Канта, І.Бентама, Б.Констана, Т.Джефферсона, Д.Медісона та ін.

Лібералізм, як одна з основних ідеологічних доктрин сучасності, являє собою досить гнучку і динамічну систему, яка є відкритою для впливу з боку інших течій

суспільної думки, що чутливо реагує на зміни в суспільному житті і модифікується згідно з новими реаліями повсякденного життя. Про це яскраво свідчать головні віхи розвитку політичної доктрини лібералізму. Дослідники вважають, що політична доктрина лібералізму пройшла в своєму розвитку наступні етапи:

1. Аристократичний (класичний) лібералізм (кін. XVIII - сер. XIX ст.). Для класичного лібералізму було характерним те, що його основоположники, виходячи з концепції "суспільного договору", розробляють конституційний механізм захисту "природних прав людини". І тому життя, свобода, недоторканість власності виступають базисними цінностями класичного лібералізму, за якими його можна було досить просто розрізнити серед інших суспільно-політичних доктрин.

2. Демократичний лібералізм (сер. XIX ст. - 30-ті роки XX ст.). Починаючи з середини XX ст. цілий ряд ідей соціал-демократії, консерватизму почали використовуватися теоретиками лібералізму. Як на практиці, так і в теорії починає поєднуватися свобода і демократія, що було відображено в теорії, яка отримала назву ліберально-демократичної доктрини.

3. Соціальний або неолібералізм (30-ті роки XX ст. - продовжується понині).

Неолібералізм - це сучасна версія традиційної класичної ліберальної теорії. В політологічному енциклопедичному словнику наводиться таке визначення неолібералізму: "неолібералізм - це політична теорія, що сформувалася як відображення трансформації буржуазного суспільства від вільного підприємництва до державного регулювання економіки, інституалізації нових форм втручання в суспільне життя.

Засновниками неолібералізму прийнято вважати М.Фрідмана, Ф.Хайска, Р.Дарендорфа та ін. Порівняльний аналіз класичного і неолібералізму дає змогу зробити наступні висновки:

1) наріжні принципи класичного лібералізму залишилися незмінними і у працях неолібералів;

2) якщо класичний лібералізм головну увагу приділяв проблемі політичного устрою, то в працях неолібералів акцент дослідження переміщується в сферу економіки;

3) класичний лібералізм державі відводив місце "нічного сторожа" (невтручання у сферу громадянського суспільства), а неоліберали розробляють концепцію "загального добробуту" (регулювання державою суспільного життя). Тобто, досить суттєво змінюються погляди на взаємодію держави і громадянського суспільства.

Фундатором вітчизняного лібералізму прийнято вважати М.Драгоманова та М.Костомарова.

На сьогодні ліберальні партії діють більш як у 130 країнах світу, 60 з них об'єднані в Ліберальний Інтернаціонал (1947 р.).

Зменшення авторитету ліберальних партій у сучасному політичному житті країн світу не можна трактувати як крах лібералізму. Лібералізм як організована політична

вила нібито і застарів, здійснивши своє завдання на політичному рівні, проте як світоглядна концепція зберігає і буде зберігати в майбутньому значний вплив.

4. Політичні доктрини консерватизму, неоконсерватизму.

Консерватизм (лат. *conservare* - зберігати, охороняти) - політична ідеологія і практика суспільного життя, що орієнтуються на збереження і підтримання існуючих форм соціальної структури, традиційних цінностей і морально-правових засад. Вперше термін "консерватизм" був вжитий письменником Ф.Шатобріаном, який в 1815 р. за-сновував журнал "Консерватор", і розумів під консерватизмом ідеологію феодально-аристократичної реакції на Французьку революцію. Теоретичне обґрунтування консерватизму належить Ж. де Местру, Л. де Бональду, і особливо Е.Бйорку. Глибоко вражені спробами радикального переустрою суспільства в часи Великої Французької революції, вони прагнули утвердити думку про неприродність свідомого перетворення соціального порядку. Характерні ознаки консерватизму наступні:

1) існуючим соціальним інститутам слід віддати перевагу перед якою теоретичною конструкцією, якою б оригінальною і завершеною вона не здавалась. Тобто вони відстоювали пріоритет наступності перед інноваціями;

2) непорушність природного порядку, ієрархічність суспільного життя;

3) політичні принципи необхідно пристосовувати до національних традицій, які є сталими для суспільства, а не створювати нові соціальні інститути для реалізації нових принципів;

4) консерватизм, на відміну від лібералізму і соціал-демократії, не має конкретної соціальної бази (відповідно лібералізм - буржуазія, соціалізм - робітничий клас). Тобто, консерватизм є багатоплановим явищем, що відзеркалює захисну реакцію різних соціальних верств населення, які не бажали різких змін, відчували страх перед невідомим майбутнім;

5) консерватизм виступає за поступові зміни, які мають на меті збереження хорошого і виправлення хибного.

Сучасним варіантом консерватизму є неоконсерватизм, який пристосовує цінності консерватизму до реалій постіндустріального суспільства. Успіх неоконсерваторів багато в чому пов'язаний з усвідомленням ними необхідності технологічних, соціально-економічних і політичних змін у суспільстві. У більшості країн Заходу неоконсерватизм сьогодні виступає як могутня інтелектуальна сила (Рональд Рейган у 1980-1984рр. - президент США, Маргарет Тетчер з 1979р. до 1989р. - прем'єр міністр Великобританії, Гельмут Коль з 1982р. до 1998р. - канцлер ФРН і т.д.).

Дідро

Вольтер

Тема 5

Формування та інституціоналізація сучасної політичної науки.

1. Характерні особливості політичного процесу в сучасному світі.

2. Основні напрями розвитку сучасної політичної науки. Характерні особливості.

1. Характерні особливості політичного процесу в сучасному світі.

На рубежі XIX - поч. XX ст. в суспільному житті відбуваються досить суттєві зміни, що докорінно змінюють сутність політичних процесів, які протікають в різних країнах світу. Найбільш суттєвими з них є:

1) швидке створення демократичних політичних інститутів мало повсюдно деструктивні соціальні наслідки. Воно створило передумови для участі широких мас у політичному житті і включало їх (через систему виборів) в процес прийняття рішень. Проявом цього став вихід на історичну арену широких народних мас, які почали, з одного боку, впливати на хід соціальних перетворень, а з іншого, самі не були підготовлені до цього;

2) криза легітимності існуючих політичних режимів. Крах абсолютистських держав привів до вакууму влади, який не міг в короткий термін заповнитись демократичними інститутами. Демократія досить швидко почала перетворюватись в тиранію;

3) утворюються спеціальні організації для завоювання, утримання і реалізації влади в суспільстві - політичні партії;

4) розвиток засобів масової інформації дозволив партійним лідерам, маніпулювати суспільною свідомістю, "творити" її;

5) специфіка процесу модернізації в історично периферійних регіонах, перед усім постала необхідність в найкоротший термін провести реформування існуючих соціальних інститутів (неорганічна модернізація, або доганяючий тип розвитку).

Якщо ж до цих факторів додати глибоку економічну кризу 30-х років, різку поляризацію суспільства, кризу духовності, етнодержавні процеси тощо, то саме концентрація усіх цих чинників і була причиною зародження цілого ряду нових напрямів політичного аналізу. Крім цього, слід акцентувати увагу на те, що нові фактори суспільного життя, породили цілий ряд проблем, які не аналізувались до цього мислителями. Наприклад, як можна співвідносити демократію (народну владу) з таким суспільством, де засоби виробництва належать меншості; якою повинна бути межа втручання держави у справи громадянського суспільства; як поєднати у суспільстві рівність, соціальну справедливість і особисту свободу індивіда?

Тому у другій половині XX ст. набули розвитку ряд нових напрямків розвитку політичної теорії.

2. Основні напрямки розвитку сучасної політичної науки.

В.М. Бебик у підручнику "Політологія" виділяє наступні напрями розвитку політичної науки:

1. Теорія груп і пов'язана з нею теорія рівноваги політичних сил (Д. Істон).
2. Концепція ухвалення політичних рішень у керівних групах (досліджуються стреси у політичних лідерів, аналіз груподинамічних процесів, моделювання процесів прийняття рішень та ін).
3. Теорія демократії (досліджуються проблеми функціонування демократії у сучасному світі. Чим є демократія: магістральним шляхом розвитку людської цивілізації, чи однією з його альтернатив?, тощо.)
4. Теорія влади, контролю і впливу (Г.Моргенату та ін).
5. Концепція дослідження партійно-політичних систем сучасності (Д.Істон та ін.).
6. Ідея конфлікту, консенсусу, психологія ведення переговорів.
7. Порівняльна політологія, яка досліджує політичну культуру, політичну соціалізацію, бюрократичні імперії, етнодержавотворчі процеси та ін.
8. Теорії еліт та елітаризму.

Теорія еліт - це один з пріоритетних дослідницьких напрямів зарубіжної політичної науки. Термін еліта походить від лат. *eligere* означає кращий, добірний, обраний. Засновником теорії еліт прийнято вважати Г.Моску та В.Паретто. Провідною ідеєю Г.Моски була ідея про те, що необхідно створити владний клас, так як влада має перебувати у руках меншості - еліти. На думку Моски, скрізь виникають два класи: правлячий і підпорядкований. Останній більш чисельний і контролюється першим, забезпечує йому матеріальні можливості існування, а також потрібні засоби для функціонування політичного організму загалом. Стабільність у суспільстві він пов'язує з оновленням еліти, так як, на його думку, кожна еліта має тенденцію до ретворення її в "закрити" спільноту.

В.Паретто визначав еліту як клас, що складається з людей найбільш продуктивних, найбільш здібних. Еліти В.Паретто ділять на "левів", які використовують силу в управлінні, та "лисич", які використовують хитрощі, спекуляції різного роду та ін. Кожна з цих еліт не має переваги і не задовільняє всіх вимог суспільного управління, тому збереження соціальної рівноваги потребує постійної зміни, циркуляції еліт.

У сучасній західній політології мають місце два основні підходи до визначення еліти та її ролі в життєдіяльності суспільства - функціональний і ціннісний. Представники функціонального підходу вважають, що еліта - це меншість населення, котра приймає важливі рішення і керує більшістю. Представники ціннісного підходу вважають головною ознакою еліти духовний аристократизм, особисту перевагу одних людей над іншими.

Різними бачать дослідники і шляхи формування еліти. К. Мангейм, наприклад, пізнав три шляхи формування еліти: на засадах крові (від народження), багатства, особистої професійно-духовної продуктивності. В. Липинський вказує на класократичний, демократичний і охлократичний шляхи формування еліти тощо.

9) Теорія модернізації, одним з варіантів якої є теорія конвергенції (з лат. зближення). Суть даної теорії полягає в тому, як вважають її автори, що логіка індустріалізації веде до схожості між собою різних видів суспільств (аграрного та індустріального, соціалістичного і капіталістичного). Творцями теорії конвергенції можна вважати З.Бжежинського, Дж. Гелбрейта, Р.Арона, Я.Тіжбергена та ін.

Отже, плюралізм політичних теорій ХХ ст. свідчить про ускладнення політичного життя суспільства, про новий, більш глибокий аналіз політичних реалій сьогодення.

Тема 6. Основні віхи розвитку української політичної думки.

1. Зародження й становлення української політичної думки княжної доби.
2. Ідея української державності в суспільно-політичному житті України у XVIII - першій половині XIX ст. (Конституція П. Орлика, ідеї українських просвітителів С. Десницького, Я. Козельського та ін.).
3. Основні напрями розвитку політичної думки в Україні XIX - поч. XX ст. (лібералізм - П. Драгоманов та ін., консерватизм - В. Литинський та ін., націоналізм - Д. Донцов та ін.).

1. Зародження й становлення української політичної думки княжної доби.

Політична історія Київської Русі бере свій початок від легендарного князя Кия, реальним підсумком князювання якого було заснування стольного міста Давньої Русі.

Зростання могутності і авторитету Києва тривало за князів Володимира Великого (980-1015), Ярослава Мудрого (1019-1054), Володимира Мономаха (1113-1125). Закономірно, що разом з державою і правом зароджується в Київській Русі і політична думка. Основні літературно-духовні пам'ятки того часу є наступні: "Повчання Преподобного Феодосія Печерського", "Слово про закон і благодать" митрополита Іларіона, "Слово о полку Ігоревім", "Повчання св. Кирила, Єпископа Туровського" та ін. Серед зведення законів найбільш відомі "Руська правда" і "Правда Ярославичів".

Однією з центральних проблем того часу була проблема взаємовідносин світської і церковної влади. Це знайшло своє відображення у двох головних концепціях суспільно-політичної думки тих часів.

Перша - "богоугодного володаря" (творець ігумен Феодосій), яка була покладена в основу православної доктрини - "династичного панування". Церква намагалась утвердити князям думку, що лише "духовний провід" може дати державі добробут і мир. У X ст. візантійський патріарх заявив, що якщо світська влада видає указ, що суперечить "закону Божому", то він не має ніякої сили, оскільки виходить від безбожного володаря. **Другою** була концепція князівського одновладдя, що спиралась на великокнязівський централізм (митрополит Іларіон). У своєму "Слові про закон і благодать" він виступає як прихильник єдиної централізованої держави, в якій церква має служити державі і володарю.

Ідея єдиної держави міститься і в "Повчанні своїм дітям" Володимира Мономаха, яке датовано 1096 р. "Повчання" - це, насамперед, настанови голові держави, князю. Володар повинен пам'ятати, що з владою зростає і відповідальність, і що обов'язок володаря завжди залишатись справедливим. Міра справедливості - знання, тому володар мусить уміти все, бо інакше він буде залежати від інших (детальніше див.: В.Л. Боднар, М.М. Вергеш, В.І. Худанич Історія української державності. - Ужгород, 1996).

Отже, аналізуючи політичну думку Київської Русі, слід відзначити її специфічні особливості:

по-перше, значний вплив на неї політико-правових ідей Візантії;

по-друге, попри всю важливість "Руської правди" для життя тогочасного суспільства, цей документ не може зрівнятися з кодифікованим законодавством: він утверджував лише звичаєве право. Київська Русь не знала навіть кодифікацій на зразок писаних грецьких конституцій, не говорячи вже про римське право і т.д.;

по-третє, відсутність філософських теоретичних шкіл (на зразок тих, що були в Західній Європі), а отже, і відсутність фундаментальних політичних трактатів.

2. Ідея української державності в суспільно-політичному житті України у XVIII - перш. пол. XIX ст.

Важливу роль у розвитку української політичної думки, демократичних засад державотворення відіграла Конституція Пилипа Орлика, одного із найближчих сподвижників гетьмана І.Мазепи. Проголошена в квітні 1710 року під час обрання гетьманом України генерального писаря П.Орлика, "Конституція прав і свобод Запорізького війська" відзеркалила сподівання широкого козацького загалу. Основний пункт її - проголошення незалежності України від Польщі та Москви. Другим пунктом було встановлення козацького парламенту - Ради. До неї відтелер мали входити не тільки козацька старшина і полковники, а й по одному представникові від міст. Конституція визначала також статус міст, стверджувала їх права і привілеї. Третій важливий пункт цього документу - це визнання природних прав людини і її свобод, ідея договірної походження держави, захист особистих майнових прав громадян та ін.

Згідно з Конституцією парламент обмежував владу гетьмана і робив Україну конституційною державою. "Гетьманське самодержавство" обмежувалось Генеральною радою (парламентом), яка мала складатись з генеральної старшини, депутатів і послів від запорізького війська. Парламент мав вирішувати справи державної ваги. Питання для обговорення в парламенті формулював і вносив гетьман. Парламент мав збиратися три рази на рік (на Різдво, Великдень та Покрову). Всі парламентарії повинні були присягати на вірність державі. Вони мали права вимагати звіту від гетьмана у його діяльності, "докоряти" йому "за порушення законів і вольностей батьківщини" і притягати до відповідальності.

Україна, згідно Конституції, переходила до територіального представництва. Цей устрій відповідає головним постулатам західних конституцій, що відрізняє їх від середньовічних правничих актів і є загальновизнаним у світі в наш час.

Але, цілий ряд ідей Конституції, насамперед, прихильність до короля Швеції, турецького султана, збереження станових привілеїв, національна непримиримість та ін, не були сприйняті більшістю козаків. Більше того, П.Орлик хотів встановити для

України протекторат шведських королів, віддавши їм окремі міста: Батурин, Полтаву, Гадяч та ін.

Це була одна із причин того, що діяла Конституція лише до 1714 р. на частині Правобережної України, а сам П.Орлик і його близькі соратники змушені були жити за межами України.

Та все ж таки, Конституція П.Орлика - це перший конституційний акт, що народився в Україні і мав суттєвий вплив на демократичний розвиток устрою в Україні.

Широкого розповсюдження у XVIII ст. в Україні набувають ідеї Просвітництва. Активними творцями ідеології просвітництва були С.Десницький, Я.Козельський, В.Каразін та ін. Пропагандистами ідей просвітництва на Закарпатті були будителі О.Духнович, О.Павлович, Ю.Ставровський-Попрадов та ін.

Просвітники в своїх працях критикували характер соціальної і політичної дійсності, виступали за відміну кріпосного права, рахуючи його безперспективним, говорили про необхідність обмеження абсолютної влади монарха законом і формами представництва (парламентом), який буде репрезентувати думку народу.

Реалізацію цих ідей вони пов'язували з розповсюдженням просвітництва, вважаючи, що освічений монарх і зовсім нова суспільна думка здатні направити державу по шляху соціальних і політичних реформ.

Політична теорія С. Десницького включає в себе наступні теоретичні положення:

1) Розглядаючи причинність походження держави, він не дотримується теорії суспільного договору, а вважає, що держава виникає в результаті послідовного природного розвитку суспільства. Стадій такого розвитку він виділяє 4: 1) мисливство і збиральництво; 2) скотарство (тваринництво); 3) хліборобство (обробка землі); 4) комерційна стадія. Держава, на думку С.Десницького, виникає тільки в комерційному стані.

2) Кращою формою організації влади він вважав конституційну монархію. Законодавча влада, за його проектом, має належати однопалатному Сенату чисельністю 600-800 чол. В Сенат можуть бути обрані депутати з різних соціальних станів (поміщики, ремісники, інтелігенція і т. д.) по виборчому праву з чітко установленим майновим цензом.

3) Виконавча влада, по С.Десницькому, належить монарху, який має право відкладного вето, колегіям і т.д.

4) Судова влада має бути відокремлена від виконавчої і введений рівний для всіх суд присяжних.

5) Четверта гілка влади у С.Десницького - наказова влада, яка належить воеводам в провінціях і губерніях. Вони призначаються безпосередньо монархами.

6) П'ятою владою у С.Десницького - є громадянська влада, яка належить виборним органам місцевого самоврядування. Компетенції всіх п'яти влад мають бути чітко обмежені законом, для того, щоб одна влада не перебирала на себе компетенції іншої.

В цілому ж, політична доктрина С.Десницького була направлена на створення конституційного варіанту монархічного правління для Росії.

3. Основні напрями розвитку політичної думки в Україні

XIX - поч. XX ст.

Перша систематизація політичних поглядів українських вчених XIX - поч. XX ст. за основними напрямами була здійснена І.Лисяком-Рудницьким, який виділив наступні основні напрями розвитку української політичної думки: народницький, консервативний, комуністичний та інтегрально-націоналістичний. На думку Потульницького В.А. в українській політичній думці даного періоду існувало три напрями: народницький, консервативний та національно-державний. Доктрини інтегрального націоналізму Д.Донцова та М.Сціборського, Потульницький В. А. залишає дещо осторонь, не відносячи до напрямів у розвитку української політології по причини відсутності в них чіткої методології.

Народницькому напрямку в розвитку української політичної думки притаманні наступні риси:

- 1) обґрунтування федералістичної традиції в Україні і можливості федеративного об'єднання з іншими державами;
- 2) опора у державному будівництві на притаманні українському народу характеристики-народопророчество, демократизм, безкласовість;
- 3) розуміння народу як територіального об'єднання громадян, що проживають в Україні, незалежно від їхньої національної і класової належності;
- 4) у взаєминах народу і держави право народу є вищим за права держави.

І.Лисяк-Рудницький вважає, що М.Грушевський був останнім фахівцем серед українських учених народницької школи. До цієї школи також відносять М.Костомарова, М.Драгоманова, В.Винниченка та ряд ін.

Політична теорія М. Драгоманова (1841 - 1895). М.Драгоманова прийнято вважати фундатором українського лібералізму. Політичні погляди М.Драгоманова сформувались завдяки двом джерелам: федералістська тенденція в суспільно-політичному розвитку України (поч. з 40-х рр. XIX ст.) та науковий системний підхід до політики, як результат вивчення за кордоном праць передових мислителів того часу. Запропонована М.Драгомановим система політичного реформування суспільства найповніше викладена і обґрунтована ним у творах "Историческая Польша и Велико-русская демократия", конституційному проекті "Вільний Союз - Вільна Спілка" та роботі "Опыт украинской политико-социальной программы". В основу своєї політичної програми М. Драгоманов поклав наступні ідеї:

1) використання конституціоналізму як універсального засобу досягнення політичної свободи;

2) політична децентралізація й широке місцеве самоврядування, як засіб подолання конфлікту між державою і суспільством (виступає за федеративний устрій на зразок Швейцарії);

3) ведення національно-визвольної боротьби мирними політичними і просвітницькими засобами.

Отже, непересічне значення творчості М. Драгоманова полягає в тому, що він першим серед вітчизняних вчених заклав підвалини політичної науки в Україні, вперше розробив не абстрактну, а конкретну програму політичного реформування Росії з міцною гарантією свободи для України, яка могла б слугувати основою для її остаточної політичної незалежності.

Представниками консервативного напрямку в українській політичній науці були професори В.Липинський, С.Томашівський, В. Кучабський. Вчені консервативного напрямку, розробляючи свої концепції, методологічно використали і трансформували на український ґрунт західноєвропейські теорії еліт (Г. Моска, В. Паретто, Р. Міхельс). Вчених консервативного напрямку в українській політичній науці об'єднували три спільні ідеї:

1) критичне ставлення до ліберально-демократичних засад суспільного ладу;

2) визнання домінуючої ролі держави в суспільно-економічному житті;

3) пошуки нових методів організації державного ладу та суспільних відносин, що спиралася б на представництво усіх класів.

Політична теорія В.Липинського. В.Липинський - організатор Української демократично-хліборобської партії. Основна робота "Листи до братів - хліборобів", де і викладена його політична концепція. Коротко її суть можна звести до наступного:

1) політичним ідеалом для України є спадкова монархія на чолі з гетьманом. В особі гетьмана найкраще буде уособлюватись українська національна ідея;

2) В.Липинський обґрунтував необхідність встановлення в Україні особливого політичного режиму - класократії. Класократія - це такий режим, коли владу реалізує активна меншість - аристократія, яка є результатом добору кращих представників всіх груп.

Крім цього режиму він виділяє ще два: демократію і охлократію.

3) він сформулював власну концепцію аристократії - активної меншості, яка і має реалізувати власну доктрину. В основу її формування він поклав принцип "територіального патріотизму";

4) процес реалізації його політичної доктрини обумовлений рядом чинників: ідеологія консерватизму, християнська релігія, солідаризм та ін.;

5) одне з центральних місць в його теорії займає концепція хлібороба як рушійної сили політичного процесу, адже хлібороби - основний клас в Україні, якому належить майбутнє.

Загалом, монархічні, консервативні ідеї В.Липинського не знайшли широкої підтримки. Але багато його висновків щодо утвердження української державності залишилися актуальними і понині.

Політична теорія Д.Донцова. Д.Донцова вважають родоначальником чинного, інтегрального націоналізму. Головні його роботи: "Історія розвитку української ідеї", "Підстави нашої політики", "Націоналізм" та ін.

Особливого звучання і своєрідності ідеї Д.Донцова набувають у праці "Націоналізм", в якій він стверджує власний макіавеллістський підхід до формування нації. Його концепція "чинного" націоналізму включає в себе наступні постулати:

- 1) першою засадою націоналізму є воля нації до життя, влади і панування;
- 2) другою підставою націоналізму має стати стремління до боротьби;
- 3) третьою засадою націоналізму повинен стати романтизм. Романтичні ідеї є догматичними, а значить глибоко релігійними відчуттями;
- 4) фанатизм і "аморальність";
- 5) "легкий синтез між націоналізмом і інтернаціоналізмом";
- 6) суб'єкт реалізації нового націоналізму - еліта, а метод - творче насильство.

Отже, націоналістична ідеологія у творчості Д.Донцова дала поштовх розвитку суспільно-політичній думки, що сповідала принцип: "мета виправдовує засоби". Поряд з Д.Донцовим цієї думки дотримувались Є.Коновалець, А.Мельник, С.Бандера та інші проповідники українського націоналізму.

Тема 7. Політична система суспільства.

1. *Поняття і структура політичної системи суспільства.*
2. *Типологія політичних систем.*
3. *Сутність і характерні ознаки політичної влади.*
4. *Характерні особливості політичної системи України.*

1. Поняття і структура політичної системи суспільства.

Кожне суспільство є складною системою, яка складається з наступних підсистем: економічної, соціальної, духовної та політичної. Слово “система” грецького походження, і в перекладі означає: ціле, яке складається з частин, сукупність елементів. Усі названі вище підсистеми характеризуються притаманними лише їм структурою, функціями, цінностями, нормами тощо. Особливості та ознаки політичної системи суспільства є наступні:

- а) забезпечує формування та здійснення політичної, державної влади;
- б) підтримує органічний зв'язок з соціальною, економічною та культурною системами;
- в) є найбільш інституціоналізованою системою;
- г) є наймобільнішою системою.

Поняття “система” запозичене з електроніки й кібернетики. Його перенесення в політичну науку здійснили американські вчені Г.Алмонд, Д.Істон, У.Мітчел. Системний підхід до пояснення політичних явищ і процесів, як вважають його засновники, характеризується наступними ознаками:

1. Система складається з елементів, що розрізняються між собою.
2. Елементи системи перебувають у взаємозв'язках і в цілому утворюють структуру системи.
3. Вплив соціокультурного середовища на систему позначається як “вхід” (вхід системи - потреби, інтереси, вимоги, які мають задовільнятися).
4. Вплив системи на середовище (в нашому випадку суспільство) позначається як “вихід” (вихід - це політичні рішення, які забезпечують реалізацію потреб, інтересів, вимог та ін.).
5. Між вхідними та вихідними імпульсами відбувається певна взаємодія (політична діяльність, політичний процес).

Політична система суспільства являє собою сукупність взаємозв'язаних і взаємозалежних державних, партійних організацій, громадських об'єднань, за допомогою яких здійснюється завоювання, утвердження і функціонування політичної влади в суспільстві відповідно до досягнутого рівня його політичної культури.

Структуру політичної системи суспільства становлять такі елементи:

1. Політичні інститути (держава, партії, громадські об'єднання та рухи та ін.).

2. Політичні відносини.

3. Політичні принципи і норми (закріплені в Конституції, законах, кодексах).

4. Політична свідомість та політична культура.

Розглядаючи елементний склад політичної системи, деякі автори відносять до неї: політичну владу, засоби масової інформації та ін.

Політична система суспільства має цілий ряд функцій, через які виявляється специфіка будь-якого суспільства. До основних функцій політичної системи суспільства відносять:

- вироблення політичного курсу держави та визначення цілей і завдань розвитку суспільства;

- організація діяльності суспільства на виконання цілей, завдань і програм;

- політична соціалізація (включення людини в політичну діяльність);

- забезпечення стабільності та стійкості розвитку суспільної системи в цілому;

- управлінська функція, функція легітимації, соціальної модернізації тощо.

2. Типологія політичних систем.

Одні з перших варіантів класифікації політичних систем з'являються в Стародавній Греції. Це класифікації Платона (аристократія, тимократія, олігархія, демократія, тиранія) та Арістотеля (монархія-тиранія, аристократія-олігархія, політія-демократія). Значно пізніше, коли політична система почала набувати структурних рис, марксизм, опираючись на класові пріоритети, виводив типологію з соціально-економічних структур суспільства: рабовласницька, феодална, буржуазна й соціалістична системи.

У сучасній західній політичній науці існує багато різних типологій, що в основі своїй мають різноманітні критерії. Наприклад, системи консервативні й ті, що трансформуються; закриті і відкриті (в основу покладено ступінь і глибину зв'язків з навколишнім середовищем); завершені і незавершені (основний критерій - наявність усіх складників); традиційні і модернізовані та ін.

Досить поширеною є типологія Ж.Блонделя, який виділяє п'ять типів політичних систем: ліберальні демократії, радикально-авторитарні (комуністичні) системи, традиційні (збереження наявних соціальних відносин, наприклад, ісламські країни), популістські (властиві країнам третього світу), авторитарно-консервативні. Американський політолог Г.Алмонд виділяє чотири типи систем: англо-американську (характерні риси - прагматизм, раціоналізм, основні цінності - свобода, індивідуалізм, безпека і добробут), континентально-європейську; доіндустріальну; тоталітарну. Авторський колектив підручника "Політологія. Курс лекцій" (за загальною ред. Проф. І.С.Дзюбка, К.: Вища школа, 1993) виділяє три головні моделі політичних систем:

1) **командні**, які характеризуються такими ознаками, як бюрократична централізація, протистояння політичному плюралізму і усунення опозиції, командний

стиль управління, виняткова роль партійно-державного лідера, відсутність розподілу влади, приниження політичного значення громадянина та ін;

2) змагальна політична система, яка має такі типологічні ознаки: політичний плюралізм, розподіл влад, гарантія прав і свобод громадян, різні центри прийняття рішень тощо;

3) соціопримирива політична система, яка характеризується наступними ознаками: висунення на перший план соціальних проблем, використання компромісів при прийнятті рішень, професіоналізм політичного управління, прагнення до утвердження соціальної справедливості та ін.

Усі вищезгадані типології є умовними, оскільки жодна з типологізацій (їх кількість можна продовжувати) не в змозі охопити всю різноманітність політичних систем, які існують у світі. Однак, різні підходи до класифікації дозволяють розглянути одну і ту ж політичну систему під кутом зору різноманітних критеріїв, що дає можливість більш повно, рельєфно аналізувати політичні явища і процеси (наприклад, політичну систему США можна вважати відкритою, завершеною, ліберально-демократичною, змагальною і т. д.).

3. Сутність і характерні ознаки політичної влади.

Під владою загалом розуміють здатність і можливість впливати на діяльність і поведінку людей за допомогою певних засобів: авторитету, права, насильства.

По-суті, влада - це вид суспільних відносин, який є:

- виразником потреб складної соціальної системи в організації і самоорганізації;
- наслідком виникнення суспільних прошарків, класів і відповідних відносин між ними.

Виокремлюють економічну, політичну, державну, сімейну та інші види влади.

Політична влада є одним з найважливіших видів влади, під якою вбачають реальну спроможність даного стану, групи, індивіда проводити свою волю в політиці і правових нормах.

В політичній науці є цілий ряд підходів до трактування влади, основні з яких є:

1) біхевіористський підхід (у межах якого владу розуміють, як особливий тип поведінки, що ґрунтується на можливості зміни поведінки інших людей);

2) інструменталістський підхід (в межах якого владу тлумачать, як спосіб використання певних інструментів. Олвін Тоффлер, наприклад, вважає, що такими інструментами політичної влади є сила, багатство і знання);

3) структуралістський (в межах якого владу визначають, як особливого роду відносини між панівною елітою і керованими. Одним із варіантів даного підходу є марксистське тлумачення влади).

4) нормативно-формалістський підхід, який головним джерелом влади вважає систему правових і соціальних норм.

До характерних ознак політичної влади можна віднести: легальність використання сили; верховенство, обов'язковість рішень; ієрархічність центрів прийняття рішень; багатоманітність ресурсів та методів здійснення влади; легітимність влади та ін.

Аналізуючи характерні ознаки влади, особливу увагу слід звернути на легітимність влади. Легітимність (лат. *legitimus* - законний, правомірний) - здатність того чи іншого політичного режиму досягти суспільного визнання та виправдання обраного ним політичного курсу. За класифікацією М. Вебера існує три типи легітимності:

1) традиційна (формується на підставі усталених звичаїв, традицій, норм культури. Виділяють два види традиційного панування: патріархальне і станове);

2) раціональна (базується на апеляції до чинних законів, переконаності у правильності встановлених порядків);

3) харизматична (передбачає безумовну та ірраціональну віру в надприродні якості володаря. Терміном "харизма" позначали в християнстві проповідників, які мали дар спілкування з божеством).

Отже, політична влада завжди має бути легітимною.

Підсумовуючи сказане, зазначимо, що політична влада відіграє в політичній системі, за образним порівнянням Т. Парсона, таке ж значення, як гроші в економічній. Саме це є причиною того, що цілий ряд дослідників політичну владу вважають структурним компонентом політичної системи суспільства, яка об'єднує елементи політичної системи в єдине ціле.

4. Характерні особливості політичної системи України.

Становлення політичної системи в нашому суспільстві відбувається складно і суперечливо. Після серпня 1991 р. почали складатися зовсім нові умови суспільного життя. Існуючі політичні інститути вже були неспроможні задовольнити потреби сьогодення. З іншого боку, утворення цілого ряду нових політичних інститутів таких як інститут президенства, парламент, Конституційний Суд та ін., автоматично не може привести до їх динамічного функціонування. Тому що вони, поки що, не зайняли належного місця в політичній свідомості і політичній культурі громадян України. Звідси, українські дослідники акцентують сьогодні увагу на таких специфічних особливостях політичної системи України:

1) вона є відносно стабільна;

2) система з відносно низьким темпом соціальних процесів та недостатньо сприйнятлива до соціальних новацій;

3) молода самостійна система, яка фактично не має ефективних сучасних традицій та досвіду самостійного функціонування (для більшості громадян історичні тра-

диції української незалежної державності на практиці не пов'язані з процесом вирішення сучасних проблем суспільства);

4) централізована;

5) система, що здійснює не весь комплекс функцій, які є необхідними для забезпечення нормального функціонування сучасного цивілізованого суспільства;

6) перехідна від закритої до відкритої;

7) система, що діє в умовах надзвичайної, а не нормальної ситуації (Політична думка.- 1993.- №1).

Можна виділити наступні головні напрямки формування політичної системи України:

1) відкриття максимального простору для розвитку самоврядування на всіх рівнях соціально-політичної організації суспільства;

2) побудова демократичної, правової, соціальної держави з чітким поділом влади в ній на законодавчу, виконавчу та судову;

3) формування громадянського суспільства як сукупності вільних людей та їхніх самодіяльних організацій;

4) формування відповідної політичної культури громадян шляхом запровадження раціональної політичної освіти, удосконалення політичного досвіду тощо;

5) вдосконалення діяльності засобів масової інформації і зміцнення їх ролі у процесі формування нової політичної системи.

Тема 8. Держава як головний інститут політичної системи суспільства

1. Основні ознаки, причини виникнення та функції держави.

2. Базисні характеристики держави:

- форма правління;
- форма державного устрою;
- політичний режим.

3. Правова держава і громадянське суспільство.

1. Основні ознаки, причини виникнення та функції держави.

Найважливішим компонентом будь-якої політичної системи є держава, під якою розуміють основне знаряддя або спосіб організації політичної влади в суспільстві.

Термін “держава” у буденній свідомості асоціюється: по-перше, з країною, батьківщиною; по-друге, з владою; по-третє, з адміністративно-розпорядчими органами.

В політичній науці держава трактується як виділений із суспільства, сформований панівними верствами апарат управління громадянськими справами, наділений монополією влади, незаперечними повноваженнями встановлювати закони, збирати податки, застосовувати силу для забезпечення цілісного та впорядкованого існування людської спільноти.

Отже, до головних ознак держави можна віднести наступні:

1. Державний апарат. Сучасні держави, як правило, мають п'ять основних елементів організаційної структури державного апарату: 1) представницькі органи (парламент, органи місцевого самоврядування); 2) виконавчо-розпорядчі органи, або державна адміністрація (президент, уряд та його регіональні органи); 3) судові органи; 4) прокуратура; 5) органи державного контролю.

2. Право. Держава функціонує в межах встановленого нею правопорядку. Виступає право в суспільному житті у формі законів та інших нормативних актів (постанов, розпоряджень, інструкцій).

3. Територія.

4. Населення.

5. Суверенітет (від франц. *souverain* - носій державної влади) - це стан незалежності державної влади, який полягає в її праві та здатності самостійно, без втручання якоїсь іншої сили керувати своїм внутрішнім і зовнішнім життям.

Форми активності держави стосовно суспільства, інших держав, характеризуються функціями держави, які поділяються на внутрішні і зовнішні. До внутрішніх функцій держави належать:

1. Економічна (координація господарської діяльності та економічних процесів).

2. Культурно-виховна.

3. Соціальна (охорона здоров'я, соціальне забезпечення і т.ін.).

4. Функція підтримання порядку, реалізація якої має 2 аспекти:

- гарантування громадянського порядку (правосуддя, боротьба зі злочинністю та ін.);

- захист суспільного устрою від політичної дестабілізації та деструкції.

Зовнішні функції держави полягають у захисті її цілей та інтересів у структурі міжнародної діяльності (екзистенціальні інтереси, інтереси співіснування та функціональні інтереси).

При розв'язанні проблеми щодо походження держави одним з центральних завжди було питання про роль людини, людської свідомості та природної необхідності в процесі утворення держав.

Однозначну відповідь на це запитання навряд чи можна дати, але слід відмітити, що на процес утворення держави завжди впливали як перший (діяльність людини), так і другий (природна необхідність) чинники. Є цілий ряд теорій походження держави, де, як правило, акцент робиться або на перший, або на другий фактор:

1. Теологічні теорії (виникнення держави пояснюється Божою волею).

2. Патріархальна теорія (держави - це результат розвитку сім'ї. Її представники: Конфуцій, Арістотель, Михайловський та ін.).

3. Договірна теорія (її представники - Г. Гроцій, Т. Гоббс, Дж. Локк та ін., доводять, що держава виникає в результаті суспільного договору).

4. Теорія насильства (її представники - Л.Гумплович, Є.Дюрінг та ін. пояснюють походження держави результатом завоювання одного племені іншим, в ході якого утворюється репресивний апарат).

5. Психологічна теорія (Петражицький, Тард, Фрезер та ін. пояснює походження держави властивостями психіки людини).

Одні народжуються, щоб управляти, а інші потребують управління.

6. Техніко-економічні теорії (теорія "неолітичної революції" Г.Чайлда, марксистська теорія та ін.). Г.Чайлд вважав, що держава виникає в ході неолітичної революції при переході від збиральних видів господарювання до виробничих (землеробство і тваринництво). Одним із варіантів техніко-економічного розуміння причин виникнення держави була "гідрравлічна теорія" К.Вітторгеля, який походження держави пов'язував з переходом до ірригаційного землеробства. Згідно з марксизмом держава виникла з виникненням приватної власності та поділом суспільства на класи.

2. Базисні характеристики держави.

Основними характерними ознаками держави, які обумовлюють її специфічність особливості є:

- форма правління;
- форма державного устрою;

- політичний режим.

Форма державного правління є однією з суттєвих характеристик держави і залежить від способу організації верховної влади в державі (що є формальним джерелом влади, яким є порядок утворення і оновлення органів державної влади- вибори чи престолонаступництво, якими також є принципи взаємодії органів влади між собою та з населенням).

Сьогодні в політичній теорії прийнято розрізняти монархічну та республіканську форми правління.

Монархія (від гр. monarchia - одновладдя) - форма правління, за якої верховна влада в державі цілком або частково здійснюється однією особою. Монархії були найбільш розповсюдженою формою державного правління у Стародавньому світі. У XIII - XVII сторіччях у країнах Європи набуває поширення станово-представницький різновид монархії. При такій формі правління поряд із досить впливовою владою короля існують зібрання представників провідних верств населення, станів - Генеральні Штати (Франція), кортеси в Іспанії, Земський собор у Росії. Вони виконували дорадчу функцію при монархові, інколи ще й фінансову та законодавчу.

У XV - XVI ст. разом з руйнуванням традиційних для феодального суспільства станів у західноєвропейських країнах формується ще один різновид монархії - абсолютна або необмежена монархія (від лат. absolut - необмежений). Відбувається максимальна централізація управління суспільством, вся верховна влада (законодавча, виконавча та судова) цілком зосереджується в руках монарха. Розквіт абсолютизму в Англії спостерігався за царювання Єлизавети Тюдор (1558-1603), у Франції - за Людовіка XIV (1643 - 1715), в Росії - за Петра I (1682 - 1725), Катерини II (1762-1796).

Абсолютизм, як форма державного правління феодального типу, був знищений буржуазними революціями XVII - XVIII ст. В результаті у багатьох країнах Західної Європи вдається якщо не скасувати монархію, то істотно обмежити її нормами і вимогами Конституції. Такий різновид монархії називають конституційною, або ж парламентарною монархією. У сучасних конституційних монархіях роль коронованої особи є суто номінальною (Бельгія, Великобританія, Данія, Швеція, Японія і т.д.). Монарх є головою держави, символічним уособленням єдності нації, призначає голову уряду та міністрів, проте робить це відповідно до пропозиції лідерів партійних фракцій, які мають більшість у парламенті.

У сучасному світі монархічний лад утримується в 11 розвинутих країнах і в 23 країнах, що звільнились від колоніальної залежності. Серед них є монархії абсолютні (Катар, Бахрейн, ОАЕ та ін.), конституційні (Бельгія, Великобританія, Данія, Іспанія, Швеція, Японія та ін.), теократичні, де світська влада зосереджена в руках духовенства (Ватикан, Саудівська Аравія), виборчі (Федерація Малайзія, Бутан).

Влада монарха є спадковою і передається від одного представника династії до іншого у встановленому законом порядку. Порядок передачі влади встановлюється законами і доповнюється традиціями того чи іншого народу. Законодавча практика знає 3 системи спадкоємництва престолу:

- салічна система (спадкоємність престолу відбувається суто по чоловічій лінії (Швеція);

- кастільська система (спадкоємність престолу не виключає жінок, але перевага віддається чоловікам: молодший брат виключає із спадкоємства престолу старшу сестру (Великобританія);

- австрійська система (не виключає жінок, але надає перевагу чоловікам по всіх лініях і ступенях родинності. Жінка може наслідувати престол, коли повністю обірвана чоловіча лінія наступництва. Така система була введена в Росії в 1797 р., після чого, як відомо, жінок на російському престолі не було).

Отже, монархія, як форма правління, виникає в Стародавньому Світі, і в ході історичного розвитку людства набуває цілого ряду специфічних рис (абсолютна, парламентська і т. д.), залишаючись при цьому і на сьогоднішній день ефективним способом організації спільної життєдіяльності людей.

Республіка - форма державного правління, яка ґрунтується на виборності органів влади, що обираються всім населенням на визначений термін. Республіканська форма правління передбачає визнання народу носієм верховної влади, сувереном, який делегує її своїм представникам.

Правління державою на принципах республіканізму бкло започатковано в античності. На сьогоднішній день воно є найбільш поширеним у світі. У політичній теорії розрізняють наступні моделі республіканської форми правління:

- президентська республіка;
- парламентська республіка;
- змішана республіканська форма правління.

Президентська республіка. Основними характерними ознаками президентської республіки є:

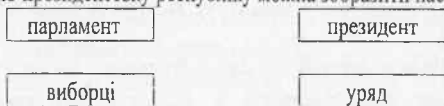
- 1) президент (від лат. praesidens, буквально той, що сидить попереду) одночасно є головою держави і головою уряду. Посада прем'єр-міністра в таких республіках, як правило, відсутня (Сучасний інститут президенства бере свій початок у США, де 1789 р. Дж. Вашингтон був обраний першим президентом США);

- 2) президент, як голова держави, одноособово, або з наступними схваленнями парламентом формує склад уряду і керує його діяльністю (позапарламентський шлях формування уряду). Члени уряду зобов'язані проводити політику, яка проводиться президентом і несуть відповідальність безпосередньо перед ним;

3) такий статус і роль президента в державі обумовлені тим, що обирається він незалежно від парламенту на прямих і загальних виборах, або колегією виборщиків (наприклад, США).

4) теоретично президентська республіка будується по принципу жорсткого розділення влади, коли кожна з гілок влади має чітке коло своїх повноважень і значну самостійність. Парламент не має права оголосити вотум (з лат. рішення, позиція, яка виражена у формі голосування) недовіри уряду, а президент не має права розпустити парламент. Але президент має право відкладного вето (лат. забороняю), яке він може накласти на прийняття парламентом небажаного закону. Після цього, як передбачає законодавство багатьох президентських республік, парламент має скорегувати варіант закону, або підтвердити його конституційною більшістю (2/3 від усього складу парламенту). У свою чергу парламент може оголосити імпічмент (з англ. звинувачення) президенту, згідно процедури якого він може бути усунутий зі своєї посади;

5) схематично президентську республіку можна зобразити наступним чином:

Прикладом президентських республік можуть бути: США, Аргентина, Мексика, Ірак, Іран та ін.

Парламентська республіка. Характерні ознаки парламентської республіки є наступні:

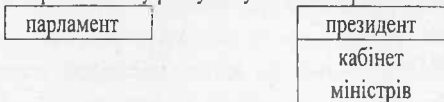
1) формування уряду на парламентських засадах, коли він складається з представників однієї або кількох партій, які мають більшість у парламенті. Тобто, персональний склад уряду відображає партійну структуру парламенту;

2) уряд у парламентській республіці є відповідальним перед парламентом і може бути відправлений ним у відставку. Це так звана урядова криза. Але в такій республіці є і парламентська криза. Суть її полягає у розпуску парламенту і призначенні дострокових виборів, що трапляється досить часто;

3) головою парламентської республіки, як правило, є обраний парламентом президент, функції якого є суто представницькими (може представляти країну, звертатись з посланням до народу тощо);

4) ключовою фігурою в парламентській республіці є прем'єр-міністр (канцлер), який, як правило, є лідером партії, що отримала перемогу на виборах;

5) схематично парламентську республіку можна зобразити наступним чином:

Прикладом парламентських республік можуть бути: Німеччина, Італія, Індія та ін.

Змішана республіканська форма правління характеризується тим, що має певні ознаки з наведених вище обох чистих форм правління. Логіка розвитку політичної системи суспільства веде, як правило, до того, що змішана форма, в кінці кінців, перетворюється в ході реформування в одну із чистих форм правління (мабуть тому сьогодні дехто з вчених відносить Францію до президентської республіки, а хтось до змішаної і т. п.).

Головним недоліком змішаної республіки, у порівнянні з "чистими" формами, є те, що в ній 2 особи (прем'єр-міністр і президент) несуть відповідальність за внутрішню і зовнішню політику держави. Інколи це приводить до того, що відповідальність перекладається з однієї особи на іншу, а в результаті не відповідає ніхто.

Але цей недолік іноді перетворюється і на її перевагу. Це відбувається тоді, коли президент відправляє прем'єр-міністра у відставку, знімаючи цим напругу, конфліктність у політичному житті суспільства.

Прикладом змішаної республіки може бути Україна.

Форми державного устрою. Територіально-організаційна структура держави, яка визначає порядок ділення країни на складові частини (штати, землі, області), їх правовий статус, порядок відносин центральних і периферійних органів влади, називається **формою державного устрою**. За устроєм держави бувають унітарними, федеративними і конфедеративними. Дехто з дослідників виділяє таку специфічну форму як імперія.

Унітарна держава. Принцип унітаризму означає таку побудову держави, за якої верховна (суверенна) влада повністю зосереджена в центрі, а складові частини держави (області, наприклад) не мають ознак політико-державної незалежності.

Отже, унітарною є цілісна, єдина держава, частини якої є тільки адміністративно-територіальними підрозділами. Наприклад, Франція, Італія, Швеція, Норвегія, Португалія, Греція, Іспанія і т.д.

Для унітарної держави характерним є наявність наступних ознак:

1. Єдина Конституція.
2. Єдина система вищих органів державної влади.
3. Єдине громадянство.
4. Єдина система права.
5. Єдина судова система.

6. Територія унітарної держави поділяється на адміністративно-територіальні одиниці, які не мають політичної самостійності. Кількість ланок в такій ієрархічній системі може бути різною. В Україні їх є 5: центр - область - район - місто - село.

Поява унітарних держав не була випадковою. Їх народження і неподільне багатівікове панування було зумовлене наступними факторами:

- по-перше, моноетнічним складом населення держав, що тільки но народжувались;
- по-друге, самою природою тогочасної влади, яка вимагала жорсткої ієрархії;
- по-третє, впливом домінуючих у доіндустріальних суспільствах тенденцій централізації, уніфікації, завоювання інших держав і т.д.

Сьогодні унітарна держава є найбільш поширеною, оскільки така форма існує в більш як у 150 державах світу.

Унітарна держава має як свої переваги, так і недоліки. До переваг її можна віднести:

- 1) економічну, тобто не дуже великі витрати на утримання урядових структур;
- 2) простоту і оперативність прийняття рішень;
- 4) значну стійкість в екстремальних умовах та ін.

Недоліками унітарної держави є те, що вона:

- 1) закріплює авторитаризм і створює сприятливі умови для встановлення або відродження тоталітаризму (диктатури);
- 2) ігнорує специфічні особливості етнонаціональних спільнот;
- 3) як правило позбавляє ініціативи регіональні й місцеві владні структури;
- 4) провокує, інколи, (про що свідчать факти) зародження екстремізму та сепаратизму тощо.

Унітарні держави поділяють на 2 великі групи: централізовані і децентралізовані.

Централізованими вважаються такі унітарні держави, де підпорядкування периферійних (регіональних) органів влади центру здійснюється з допомогою посадових осіб, призначених з центру. Наприклад, Норвегія, Швеція, Фінляндія.

Децентралізованими унітарними державами є ті, де регіональні органи влади формуються незалежно від центру і діють більш розкрито і самостійно. Наприклад, Великобританія, Японія.

Останнім часом у світі посилюється тенденція до децентралізації унітарних держав, яка торкнулась таких бастионів унітаризму, як Бельгія, Іспанія, Італія, Франція. Не є виключенням і Україна (утворення Автономної Республіки Крим, кількох вільних економічних зон і т. д.). Термін "автономія" означає "самоврядування". Характерними ознаками автономії є те, що на її території, по-перше, діють власні закони з певного кола питань; по-друге, формується власний парламент і "автономний уряд". Автономія, як правило, надається окремим етнонаціональним спільнотам, які компактно

проживають в межах певної території. Тому автономія є однією з форм самовизначення народів, гарантованого міжнародним правом. Автономія стала останнім часом одним з факторів забезпечення стабільності таких держав, як Іспанія (Країна Басків, Каталонія, Андалузія), Португалія (Азорські острови та острів Мадейра), Данія (Фарерські острови та Гренландія), Франція (Корсіка) і т.д.

Федеративна держава. Головна ідея принципу федералізму (перекл. з латин. - союз, об'єднання) полягає в розмежуванні сфер компетенції федеральної (центральної) влади та влади суб'єктів федерації у наданні їм певної політичної самостійності. Принцип федералізму уособлює в собі поєднання загальнонаціональних і регіональних інтересів.

Відродження і нове життя ідей федералізму починається в Нові часи. І.Кант, Дж. Локк, Ш.Монтеск'є та ін. зробили значний вклад у розробку ідей федералізму. Але особлива заслуга належить Ш.Монтеск'є, який у своїй роботі "Про дух законів" закріпив основи теорії федералізму. Він дав напрочуд вдале визначення федерації: "Ця форма правління є договір, за допомогою якого кілька політичних організацій зобов'язуються стати громадянами однієї великої держави, яку вони побажали створити".

Слід відмітити, що починаючи з XVIII ст. розвиток федералістських ідей відбувається під впливом теоретичних розробок Ш.Монтеск'є та федеративного будівництва в США.

В XX ст. процес федералізації набув глобального (світового) масштабу і був названий вченими "федералістською революцією" (Д. Елезар), яка змінила політичну картину світу. На початок 1995р. існувало 18 федеративних держав з майже 440 їх суб'єктами, на території яких проживало біля 39% населення планети. Крім того, державний лад ще 25 країн певною мірою базується на принципах федералізму. В цих країнах проживає 30% населення світу. Таким чином, на початок 1995 р. нараховувалось біля 40 держав з федеративним устроєм, де проживало 70% від населення планети (США, Аргентина, Бразилія, Росія, ОАЕ, Канада, Індія і т.д.).

Територія, де розташована федеративна держава, вважається єдиною, хоча складається з різної кількості суб'єктів (від 2-3 до 50 чи до 90). Різняться федерації і назвами своїх суб'єктів: "штати" (США, Індія), "землі" (ФРН, Австрія), "кантони" (Швейцарія), "провінції" (Канада, Пакистан), "республіка" (Росія) та ін.

Будуються федерації за різними принципами, більша частина з яких побудована за адміністративно-територіальним принципом (Австрія, Бразилія, США, ФРН та ін.). Решта федеративних держав побудована за етно-територіальним принципом (Бельгія, Індія, Швейцарія та ін.).

Головними ознаками федеративної держави є:

1) писана конституція, що чітко встановлює розподіл влади і гарантує центральному і регіональним урядам, що надані їм повноваження не будуть відібрані;

2) двокамерний законодавчий орган, де одна палата представляє увесь народ, а друга - суб'єкти федерації;

3) суб'єкти федерації мають право мати свою конституцію, законодавчий орган, виконавчі структури та власну судову систему;

4) функціонування в поліетнічних федераціях двох і більше офіційних державних мов;

5) децентралізоване управління та ін.

В українській політологічній школі існує виразна федералістська концепція, започаткована Кирило-Методіївського товариства. Теоретик українського лібералізму М. Драгоманов розробив федералістську концепцію і виклав її на рівні конституційного документу. Громадянин і громада у його теорії - це основні інститути системи суспільних взаємин. Схема федерації М. Драгоманова має наступний вигляд: громадянин → громада → волость → повіт → область → федерація (Російська демократична держава).

М. Грушевський пропонував розділити Україну на 30 земель, які водночас будуть виборчими округами на виборах до Українських всенародних зборів (сейму).

Із здобуттям Україною незалежності на початку 90-х років XX ст. неодноразово ставилось питання розділити Україну на 9 історичних і економічних регіонів (земель) - Донецький, Придністровський, Північно-Східний, Центральньо-поліський, Карпатський, Волинський тощо.

Конфедерація. Даний термін походить від лат. "confoederation" і означає "союз, об'єднання кількох держав". Прикладом конфедерацій можуть бути давні ліги грецьких міст, середньовічні ліги німецьких, бельгійських, італійських міст і т.д. Деякі конфедеративні утворення існували досить тривалий час: Швейцарія (1291 - 1849), Нідерланди (1579 - 1795), Німеччина (1815-1864) і т.д. В новітні часи історія зафіксувала створення конфедерації, яка була названа Сенегамбія. Але проіснувавши біля 8 років, вона розпалась на дві первинні складові - Сенегал і Гамбію.

Отже, сьогодні конфедерацій у розумінні спільної держави не існує, хоча їх поява не виключена. Натомість існує низка конфедерацій як міждержавних утворень. У цьому розумінні **конфедерація** - це спілка кількох держав, об'єднаних договором про взаємні гарантії, яка характеризується збереженням повної юридичної й політичної незалежності всіх її членів, відсутністю в ній єдиної центральної влади, єдиного законодавства, єдиної грошової системи тощо. На відміну від федерації, що є союзною державою (в основі якої Конституція), конфедерація є спілкою держав, яка утворюється на основі договору.

Згідно з західною етнополітологією, конфедерації поділяються на три групи:

1. **Співтовариство (співдружність).** Європейське співтовариство, СНД. Лішиючись, наприклад, суверенними державами, ЄС утворило цілу низку спільних владних інститутів: Європейська Рада, що складається з голів держав і урядів; Рада

Міністрів ЄС, до якої входять міністри зовнішніх справ, економіки і фінансів та сільського господарства; Комісія ЄС, яка складається з голови і 16 співголів; Європейський парламент; Суд ЄС.

2. Асоціація. Це вільне об'єднання малих держав з великою державою (як правило метрополією). Вільні асоціації існують в трьох основних підтипах : асоційована держава (об'єднання, де велика і мала держава в односторонньому порядку може розірвати договір); федерасі - зміни відбуваються тільки за згодою обох сторін; кондомініум - управління певною територією здійснюється двома і більше державами (досить рідкий і незвичний тип конфедерації. На сьогоднішній день Іспанія і Франція здійснюють кондомініум над Долиною Андори).

3. Ліга. Це об'єднання незалежних держав, що утворюються для специфічних цілей. Наприклад, НАТО, Ліга Арабських держав.

Отже, сьогодні існує значна кількість різновидів форм державного устрою. Послідовність їх розвитку можна зобразити наступним чином: 1) етнічна унітарна держава - імперія; 2) національна держава у вигляді унітарної держави (центральної та децентралізованої); 3) федерація (конфедерація).

Політичний режим. Це форма організації і функціонування політичної системи, яка визначає конкретні процедури і способи організації установ влади, відносини між громадянами і державою, стиль ухвалення рішень та ін. По суті, це поняття означає, як уряд користується владою, контролює і управляє процесами у суспільстві.

Політичні режими розрізняються за такими критеріями :

- спосіб формування органів влади;
- співвідношення між центральною і регіональною владою;
- становище і роль політичних партій, громадських організацій у суспільному житті;
- правовий статус особистості;
- політична культура;
- характер реалізації силових функцій держави та ін.

В політичній науці розрізняють 3 основні види політичних режимів: демократичний, авторитарний і тоталітарний.

Демократичний режим. Класичні визначення демократії, як правило, включають атрибут народовладдя, базуючись на етимології даного поняття (з грецької demos - народ, kratos - влада. Тобто, демократія - це влада народу, для народу і за посередництвом народу).

Одна з найбільш характерних ознак демократії - це, так зване, правило більшості, яке досить часто приводить до тиранії останнього. І хоча більшість далеко не завжди приймає правильне рішення, цінність свободи, пов'язана з цим правилом, вище мудрості рішень, які приймаються елітою за відсутності демократії.

В різні історичні періоди розвитку людства в поняття демократія вкладався різний зміст. Починаючи з епохи Стародавнього Світу і до Великої Французької революції мислителі під демократією розуміли одну із форм устрою держави.

І тільки починаючи з XIX ст. під демократією починають розуміти систему принципів, на яких має базуватись реалізація владних відносин у суспільстві. До головних із них можна віднести: формування вищих органів влади шляхом всенародних виборів, розмежування влади на законодавчу, виконавчу і судову, гарантія прав і свобод особистості, існування легальної опозиції та ін.

Але втілення даних принципів у суспільне життя шляхом запровадження політичних інститутів, характерних для демократичного суспільства, не приводить до автоматичного встановлення демократичного режиму.

Демократія може існувати тільки в тому суспільстві, де є цілий ряд передумов для її становлення. До головних із них відносять:

- 1) економічні (високий рівень розвитку суспільства, розвиток ЗМІ, ринкова економіка, середній дохід громадян біля 2000 \$);
- 2) соціальні (високий рівень добробуту населення, соціальний захист та ін.);
- 3) політичні (правова держава, відповідна виборча система та ін.);
- 4) релігійні (цінності деяких релігій не сприяють становленню демократії. Наприклад, іслам);
- 5) культурні (демократія - це і стиль мислення, поведінки, життя людей, який формується протягом довгого часу);
- 6) зовнішньополітичні (культурний, економічний і т.д. вплив демократичних держав).

Відсутність даних чинників є причиною того, що, не зважаючи на те, що дуже багато держав світу відносять себе до демократій, вчені - політологи вважають, що їх є всього не більше 30.

Процес становлення демократичних режимів є досить складним і суперечливим. Він включає в себе як процес демократизації, так і відхід суспільств від демократичних принципів. Американський політолог С.Хантінгтон у своїй роботі "Третя хвиля. Демократизація в кінці XX ст." виділив наступні хвилі демократизації:

- перша довга хвиля демократизації 1826-1926 рр. (витоки від Великої американської та Великої Французької революцій);
- перша хвиля відкату 1922-1942 рр. (прихід до влади фашистського режиму Б.Муссоліні);
- друга хвиля демократизації 1943-1962 рр. (спричинена підсумками Другої світової війни);
- друга хвиля відкату 1958-1975 рр. (охоплює, в основному, країни "третього світу", де через військові перевороти утворились авторитарні режими);

- третя хвиля демократизації (починаючи з 1974 р., падіння авторитарних режимів в Греції і Португалії).

Розглядаючи проблеми демократизації, слід зупинитись на проблемі: Чим же, всетаки, є демократія - магістральним шляхом розвитку людської цивілізації, чи однією з альтернатив розвитку людства? Дана проблема чекає поки що на своїх дослідників.

Підсумовуючи сказане, можна зробити висновок, що демократія, як політичний режим, має свої вади і переваги, але кращої форми організації суспільного життя людство поки що не знайшло. Недаремно ж У.Черчілль сказав, що "демократія - система погана, але всі інші набагато гірші".

Тоталітарний режим. Термін "тоталітарний" почали вживати на початку ХХ ст. (Б.Муссоліні, Дж.Джентіле). В перекладі з лат. тоталітарний значить цілісний, всеохоплюючий.

Сьогодні під тоталітаризмом розуміють режим всеохоплюючого, репресивного примушення громадян до виконання владної волі, яка не відображає існуючого права, не спирається на закон. Це суспільство, яке тотально, всеохоплююче регламентовано владою.

Науковий аналіз тоталітаризму вперше був зроблений К.Фрідріхсом та З.Бжезинським у праці "Тоталітарна диктатура і автократія". У своїй роботі вони виділили 6 базових ознак тоталітаризму:

- 1) політична система базується на ідеології, яка пронизує всі сфери життя суспільства;
- 2) існує єдина масова партія, яка має жорстку ієрархічну структуру і переплітається з державним апаратом;
- 3) управління здійснюється через терор, який направляє партія і таємна поліція;
- 4) засоби масової інформації знаходяться під контролем влади;
- 5) армія контролюється партією і урядом;
- 6) контроль над економічною сферою суспільства.

До вищезгаданих ознак можна додати й наступні: декласація суспільства, політизація суспільного життя, соціальна атомізація та ін.

В 50-х роках ХХ ст. були висунуті 5 версій (найбільш вагомих причин) виникнення тоталітаризму:

- 1) всезростаюче ускладнення суспільного життя, яке породжує у індивідів бажання всі функції свої делегувати центру (франкфуртська школа, кейнсіанство);
- 2) тоталітаризм пов'язують з масовізацією суспільного життя (Х.О.Гассет, Ф.Ніцше та ін.);
- 3) витоки тоталітаризму бачать в області політичної філософії (К. Маркс, Ж.Ж.Руссо, Платон, Г.Гегель та ін.);

4) витоки тоталітаризму кореняться в особливостях психічного світу людини, у так званому механізмі "втечі від свободи" (Ф.Достоевський "Міф про Великого інквізитора" з "Братів Карамазових", Е.Фромм та ін.);

5) причини тоталітаризму кореняться в антисемітизмі та націоналізмі.

В межах тоталітарного режиму виокремлюють більшовицький, нацистський і фашистський режими.

Авторитарний режим. Авторитаризм заснований на безумовному підпорядкуванні владі, без права заперечити рішення панівного суб'єкта.

Характерними ознаками авторитарного режиму є:

1) відмова від принципів конституційності і законності (якщо конституція і зберігається, то суто в декларативній формі);

2) концентрація влади в руках уряду, глави держави чи військових;

3) відсутність центральних і місцевих органів влади, або перетворення їх на маріонеткові;

4) втручання армії в політичний процес;

5) наявність приватного сектору економіки, вільного від прямого державного втручання;

6) не виключені вибори, боротьба партій, але все це відбувається в жорстко-регламентованих рамках;

7) авторитарний режим допускає існування інакомислення і опозиції в чітко визначених межах.

Отже, аналізуючи ознаки авторитаризму, можна прийти до висновку, що в своєму розвитку він може трансформуватись у жорстку диктатуру і навіть у тоталітаризм, а з іншого боку, при даному режимі можуть бути започатковані основи громадянського суспільства, демократії.

3. Правова держава і громадянське суспільство.

Витоки концепції правової держави можна вже знайти у працях Платона і Арістотеля. Ідейно-теоретичні засади концепції правової держави закладені Ш.Монтеск'є та Дж.Локком (концепція розподілу влад), Ж.Ж.Руссо (ідея народного суверенітету) та І. Кантом (ідея правової держави). Головна проблема концепції правової держави полягає у співвідношенні держави і права: що повинно переважати - право над діяльністю законодавця, чи навпаки? Останній варіант приводить до заміни права законом, а це вже абсолютизація волі законодавця, законодавчий деспотизм.

Світова політична думка виділяє наступні принципи правової держави:

1) верховенство права, загальність правління правових законів (основною життєдіяльністю має бути Основний закон - Конституція. Громадянин і держава керуються у своїй діяльності законом);

2) розподіл влад на законодавчу, виконавчу та судову;

3) пріоритет прав і свобод громадянина (гарантія законодавчого забезпечення прав людини та її основних свобод, до яких відносять свободу думки, совісті, переконань, зборів і т.д.);

4) юридична взаємовідповідальність держави і особистості.

Водночас правова держава не є вінцем суспільного розвитку. Найбільш розвинутим ступенем розвитку суспільства є не просто правова, а **правова соціальна держава**, основними принципами якої є: забезпечення гідних умов життя людини, та соціальна, екологічна та ін. відповідальність власника, держави за свою діяльність.

Існування правової держави неможливе без громадянського суспільства. Саме нерозвинутість громадянського суспільства була причиною того, що досить довгий час категорії держава і суспільство ототожнювались.

Головна заслуга в розробці концепції громадянського суспільства належить Г.Гегелю.

У сучасному розумінні **громадянське суспільство** - це сукупність усіх громадян, їх об'єднань та асоціацій, які перебувають за межами держави, її директивного регулювання й регламентації, але охороняються державою. Тобто, це все те, що є не політичним у державі, що забезпечує життєдіяльність соціальної, соціокультурної і духовної сфер та створює умови для самореалізації індивідів (сім'я, школа, церква, трудовий колектив і т.д.).

Основні ознаки громадянського суспільства є наступні:

1) відокремлена від держави структура суспільства, яка складається з громадян і їх добровільних асоціацій;

2) забезпечення прав і свобод особистості;

3) існування приватної власності, вільної конкуренції, ринку;

4) саморегуляція відносин між людьми, їх асоціаціями на основі моральних регуляторів суспільного життя;

5) збереження відповідних традицій, культури та ін.

У розвиненому громадянському суспільстві, яке характеризується високим рівнем політичної організованості, активно функціонують суспільні організації. До останніх зараховують політичні партії, громадські організації, об'єднання і рухи, що разом з окремими громадянами утворюють структуру громадянського суспільства.

Тема 9. Політичні партії та громадські організації і рухи.

1. Сутність і типологія політичних партій.
2. Партійні системи та їх основні види.
3. Становлення багатопартійності в Україні.
4. Місце і роль громадських об'єднань і рухів у політичній системі суспільства.

1. Сутність і типологія політичних партій.

Виникнення політичних партій сягає часів античності. У Стародавній Юдеї існувала протопартія фарисейів. У період Середньовіччя та Нового Часу протопартіями були різноманітні ложі, ордени, таємні організації. В історії виникнення і розвитку партій М.Вебер виділяє три етапи :

- 1) аристократичних угруповань (вігі і торі в Англії в XVII ст.);
- 2) політичного клубу в часи ранніх буржуазних революцій (партії Конституціоналістів, жирондистів і якобінців у часи Великої Французької революції);
- 3) масові партії. Розвитку масових партій у XIX ст. сприяли два фактори: поширення загального виборчого права, усвідомлення робітничим класом своїх інтересів. Перша масова партія виникла в Англії - Ліберальне товариство Виборів в Англії (1861 р.). Першу робітничу партію заснував Ф.Лассаль - "Загальний Німецький робітничий союз" (1863).

Нині у світі налічується понад 800 партій, які об'єднують близько 100 мільйонів осіб та мають ще більшу кількість прихильників.

Історично партії формувались як представницькі структури, які виражали інтереси і потреби тих чи інших соціальних груп (з лат. *partis* означає частина цілого). Тому досить тривалий час з партіями асоціювався розкол, дестабілізація суспільства і відношення до них було негативним. Відомий римський політик Ціцерон поняттям "партія" позначає "неблагородні союзи". І для Лафайєта у Франції, Дж. Вашингтона в Америці партії виступали як механізм підриву, узурпації влади. Це було однією з причин того, що в Конституції США спочатку не було сказано жодного слова про партії.

Поступово, по мірі розвитку конституційних основ державності, партії закріпили за собою нинішній політичний і правовий статус.

У сучасній зарубіжній політологічній літературі існують різні підходи до визначення терміну "політична партія":

- партія - група, що базується на ідеологічних зв'язках;
- партія - організація чи клуб;
- партія - виразник класових інтересів;
- партія - організація парламентського типу.

Враховуючи дані підходи, існує новітнє трактування партії, якого притримується цілий ряд політологічних шкіл: політична партія - організоване об'єднання громадян

із загальними інтересами та політичним розумінням (уявленнями) про форму державного суспільного та економічного ладу, яке утворюється з метою здобуття, утвердження та реалізації влади у державі шляхом парламентських виборів.

Процес утворення партій відбувається в основному, як вважав М.Дюварже, двома шляхами:

1) партії виборчого (парламентського) походження утворюються навколо парламентських груп, та місцевих виборчих комітетів;

2) партії зовнішнього походження утворюються з уже існуючих організацій:

- профспілок (лейбористська партія Великобританії);

- селянських спілок (аграрні партії);

- релігійних об'єднань (християнсько-демократичні партії);

- ветеранських організацій (крайньо-праві партії в Італії);

- галузевих професійних об'єднань;

- товариств тверезості, здоров'я (наприклад, українська партія "Твереза нація")

та ін.

Діяльність партій регламентована Основним законом країни (Конституцією) та цілим рядом інших законодавчих актів (Закон України "Про громадські об'єднання" і т. д.).

Головними базовими характеристиками партії можна вважати наступні:

1) ідеологія;

2) політична платформа;

3) організаційна структура;

4) методи і засоби діяльності;

5) соціальна база і електорат.

Дані параметри можуть виступати і як основа класифікації партій.

Ідеологія як основа класифікації партій. Під ідеологією розуміють систему цінностей чи поглядів, визнаних як факт чи істина деякою групою людей. Сучасні дослідники розрізняють наступні типи політичної ідеології: комунізм, неоконсерватизм; соціал-демократія; лібералізм, неолібералізм; фашизм, неофашизм; консерватизм, неоконсерватизм.

Традиційний поділ партій на "ліві" і "праві", виходячи з ідеології, започаткований з часів Великої Французької революції (1789 р.), коли на засіданнях Національної Асамблеї праворуч від спікера розташовувалися консерватори, що виступали за збереження монархії, ліворуч - радикали, котрі обстоювали ідеї загальної рівності, соціальної справедливості, а помірковані займали місце у середині залу.

Відтоді в якості критеріїв класифікації став використовуватися політичний темперамент. Розташування політичних ідеологій за класифікаційною шкалою є наступним:

Ліві

Центр

Праві

Комунізм Соціал-Лібералізм Консерватизм Фашизм
демокр.

Політична платформа - це реалізація цінностей ідеологічної доктрини в реальній практиці. Політична платформа визначає перспективну стратегію і поточну тактику діяльності політичних партій (економічна, зовнішньополітична стратегія і стратегія в галузі освіти, медицини тощо).

Організаційна структура. Вона визначає принципи членства і внутрішню субординацію партійного об'єднання. Класична типологія за принципом членства була запропонована М. Дюверже. Він установив бінарну класифікацію: кадрові і масові партії. Кадрові партії не мають інституту фіксованого членства, члени їх не сплачують внески, їх діяльність активізується перед виборами.

Методи та засоби діяльності. Якщо за основу класифікації брати методи і засоби діяльності, то можна виділити партії авангардного і парламентського типу. До перших відносять партії, засоби діяльності яких стоять на межі, або взагалі поза законом (нікетування, страйки, терор і т.д.). Для партій парламентського типу притаманні методи діяльності у межах правових норм держави. Ці партії приймають активну участь у виборчому процесі, утворюють партійну фракцію в парламенті, беруть участь у формуванні уряду. Зв'язок між партією і фракцією забезпечується наступним чином:

- партія затверджує керівника парламентської фракції;
- періодично заслуховується інформація про діяльність фракції;
- спільно затверджуються кандидатури на посади міністрів та керівника уряду.

Соціальна база і електорат. Соціальна база політичного об'єднання складається з тих соціальних груп, представники яких переважають серед його членів та прихильників (наприклад, селянство, інтелігенція тощо). Електорат (англ. elector - виборець) політичного об'єднання - це ті виборці, які віддали свої голоси за кандидатів від даного об'єднання. В основі класифікації за критерієм "соціальна база" покладений принцип, згідно якого партія має складатись з представників певного прошарку у суспільстві (селянства, інтелігенції, робітничого класу та ін.). Але так було до середини ХХ ст. Нові соціальні реалії стали причиною того, що партії з представників інтересів певних прошарків стають загальнонародними, "партіями для всіх". Проте партії, які відображають інтереси певних соціальних станів, залишились (аграрні, робітничі партії).

Місце і роль політичних партій у політичній системі суспільства зумовлюється функціями, які вони виконують. До основних функцій партій відносять:

- 1) виявлення, формування інтересів великих суспільних груп, визначення їхніх цілей та засобів їх досягнення;
- 2) формування громадської думки, вплив на неї, залучення на свій бік якомога більше прихильників;

- 3) боротьба за державну владу, можливість впливати на неї;
- 4) участь у всіх установах державної влади, у розробці та здійсненні внутрішнього й зовнішнього політичного курсу;
- 5) політичне виховання суспільства;
- 6) підготовка і висування кадрів для державного, партійного, профспілкового апарату.

2. Партійні системи та їх основні види.

Партійна система - це сукупність партій (правлячих та опозиційних), які постійно зв'язані між собою, з державою й беруть участь у здійсненні влади.

Отже, головним критерієм класифікації партійних систем є кількість партій, які борються за владу, або здійснюють на неї вплив. Виходячи з даного критерію, розрізняють: однопартійну, двопартійну та багатопартійну системи.

Однопартійна система характеризується наступними ознаками:

- існування тільки однієї легальної партії та заборона інших;
- зрощення партійного апарату з державним;
- жорсткий авторитарний режим.

Наприклад, Італія 20-40 роки XX ст., Німеччина 30-40 роки, Радянський Союз, Куба, Північна Корея, Ірак та ін. (Модифікації однопартійної системи див. в додатку №2).

Двopартійна система характеризується наступними ознаками:

- наявність кількох політичних партій;
- існування двох партій значно авторитетніших за інші, які й приймають участь у здійсненні влади;
- формування уряду однією з двох партій, які перемогли на виборах;
- впливовою опозицією партії, яка програла вибори;
- демократичним режимом.

Наприклад, США (Республіканська і Демократична партії), Великобританія (Лейбористська і Консервативна партії).

Багатопартійна система. В політичній науці розрізняють наступні її різновиди: поміркованого та поляризованого плюралізму, атомізовану. Залежно від механізму формування уряду в багатопартійній системі поміркованого плюралізму розрізняють однопартійне правління, коли уряд формується партією, що дістала більшість на виборах. Наприклад, Іспанія, де зареєстровано близько 250 партій, у парламенті їх представлено 8, а уряд формує одна.

Двоблокова коаліція, коли уряд формується одним із двох блоків, що перемагає на виборах. Наприклад, Німеччина (блоки ХДС/ХСС та блок СДПН та ВДПН).

Мультипартійна коаліція, коли уряд формується з представників декількох партій на основі їх пропорційного представництва в парламенті за результатами виборів. Наприклад, Швейцарія, Бельгія.

Багатопартійна система поляризованого плюралізму характеризується наступними ознаками:

- гострота ідеологічного розмежування між партіями;
- наявність позасистемних партій;
- формування уряду партіями центру;
- наявність двополярної опозиції.

Наприклад, Італія, Франція. Стабільність та ефективність функціонування системи поляризованого плюралізму перебуває у прямопропорційній залежності від міцності коаліції центристських сил.

Атомізована партійна система характеризується такими ознаками:

- наявність великої кількості партій, які є невеликі за чисельністю і незначні за впливом;

- присутність серед політичних партій позасистемних;
- формування уряду на позапартійній основі або на основі широкої коаліції;

Наприклад, Польща (більше 130 партій), Грузія (більше 70), Україна (більше 60) і т.д. Атомізована партійна система неефективна і найменш стабільна серед усіх інших.

3. Становлення багатопартійності в Україні.

Україна, незважаючи на бездержавність упродовж останніх сторіч, усе ж змогла набути історичного досвіду багатопартійності. Наприкінці XIX - поч. XX ст. українські політичні партії діяли як в системі Російської імперії (Наддніпрянська Україна) так і в системі Австро-Угорщини (Галичина). Це такі партії, як Революційна Українська партія (РУП), а пізніше Українська соціал-демократична партія (1905); Українська партія соціалістів-революціонерів (УПСР); Українська народна партія та ін.

За часів Української Народної Республіки (листопад 1917 - квітень 1918р.) процес становлення багатопартійності набував закінченого виду. Центральна Рада підготувала і прийняла "Закон про вибори до Українських Установчих зборів", який передбачав проведення виборів по партійних списках.

Після утвердження Радянської влади в Україні останнім елементом плюралізму була діяльність Української Комуністичної партії (УКП), яка знаходилась у певній опозиції до Комуністичної партії більшовиків України (КП(б)У). УКП була ліквідована 1925 р. Саме з цього часу розпочалася історична епоха однопартійної системи.

Сучасна українська багатопартійність веде свій родовід від діяльності правозахисних груп, які постали як українське відгалуження хельсінського руху (від Хельсінської хартії 1975 р.). Це була Українська Хельсінська спілка.

Передумови багатопартійності були закладені в період, так званої, “перебудови” (1987-1989 р.). Саме тоді утворюються громадсько-політичні об’єднання, які переросли з часом у Народний Рух України за перебудову (установчий з’їзд 8-10 вересня 1989 р.) Так розпочинався перший, неформальний етап становлення української партійної системи. Його характерні риси:

- політичні об’єднання мають позапартійний характер (від суто неформальних угруповань до масового Руху);
- ідейна платформа більшості об’єднань еволюціонує в бік антикомунізму і державного суверенітету;
- нові політичні об’єднання знаходяться у конфронтації з партійною номенклатурою КПРС;

Другий етап, етап формальної багатопартійності (1989- поч. 1993 р.). Характеризується, насамперед, відміною 6 статті Конституції (про направляючу роль КПРС, її монополізм у політиці) та прийняттям “Закону про громадські об’єднання”. Саме в цей час і відбуваються установчі з’їзди перших політичних партій. Особливість формування політичних партій в Україні на даному етапі полягала в тому, що їх утворення пов’язувалось не з інтересами окремих соціальних верств, а із спільною долею порівняно невеликої групи людей, об’єднаних навколо лідера (В. Чорновіл, В. Онощенко, П. Симоненко, О. Мороз і т.д.). Другою характерною особливістю українських партій є те, що всі вони є малочисельними. А звідси партії не мають масової підтримки населення. І перші вибори президента України підтвердили це. Всі кандидати від партій набрали не більше 11% голосів (4,5% В. Гриньов від ПДВУ, 3,6% Л. Лук’яненко від УРП і т.д.), а в сукупності з В. Чорноволом від Руху (26,6%) майже на 16% менше ніж один Л. Кравчук (54%).

Третій етап (починаючи з 1993р.), етап формування партійного центру, партійних блоків. Вибори до Верховної Ради 1994 та 1998 років показали, що створити чітко структурований парламент (наявність правлячої та опозиційної коаліції), який зможе за рахунок цього ефективно працювати, в Україні поки що не вдалося. Партійна структура парламентів 1994 та 1998 р є наступною:

Політичні партії	Кількість депутатів	
	за даними на 1.12.94	за даними на 27.06.98
КПУ	91	121
НРУ	22	47
СелПУ	21	34
СПУ	14	
УРП	11	-

КУН	5	-
СДПУ	2	-
інші партії	21	-
Партія зелених	-	25
НДП	-	90
Громада	-	44
СДПУ	-	27
ПСПУ	-	15
всього партійних	187	403
позапартійних	218	37
всього депутатів	405	440

Порівняльна таблиця дає змогу говорити про те, що депутатський корпус на сьогоднішній день практично повністю визначився зі своєю партійністю завдяки введенню нової змішаної виборчої системи (225 кандидатів обирається по мажоритарній системі і 225 по пропорційній). Підсумки виборів 1998 року дають змогу зробити наступні висновки (про сутність виборчих систем див. додаток №3):

- 8 партій в Україні подолали 4% виборчий бар'єр (див. таблицю);
- за список таких партій проголосувало 17 млн 481593 виборців;
- на виборах перемогу отримали нові сили (КПУ, СелПУ, СПУ, ПСПУ), але, незважаючи на це, правляча коаліція не сформувалася;
- регіональні особливості виборів говорять про те, що навіть старі, найбільш ідеологічні партії, не у всіх регіонах подолали 4% бар'єр (КПУ в Ів.-Франківській, Тернопільській областях, НРУ - Дніпропетровській, Донецькій, Харківській тощо);
- деякі партії продемонстрували свій регіональний характер (СДПУ(о) 4% набрала у Закарпатській, Ів.-Франківській, Тернопільській областях, партія "Громада" - Дніпропетровській, Луганській областях);
- партія зелених не набрала 4% тільки у Львівській області (3,30%), тобто стала загальнонаціональною;
- про існування протиріччя між мажоритарною і пропорційною системою;
- хоча і умовно, але в Україні можна говорити сьогодні про наявність наступних партійних блоків. Ліві: Комуністична партія України, Соціалістична партія України, Союз комуністів, Фронт трудящих, Селянська партія України, Прогресивна Соціалістична партія України. Центристський блок утворює лівий центр СДПУ(о), "Громада" та правий центр НДПУ, НРУ, Українська Християнсько-демократична партія та ін.

Праві (націоналістичні партії): Конгрес Українських Націоналістів, Українська республіканська партія, Українська національна асамблея та ін.

Отже, процес становлення партійної системи в Україні щойно розпочався і триватиме довго. Провідними у партійній політиці нашої держави мають стати принципи, взяті з досвіду функціонування стабільних партійних систем:

- нересстраційний тип створення партії;
- втрата правого статусу партії за умов порушення Конституції та за неучасті у виборах на протязі виборчого періоду (5 років);
- державна фінансова підтримка партій, в залежності від долі їх участі у парламентській діяльності.

4. Місце і роль громадських об'єднань і рухів у політичній системі суспільства.

Громадські організації та рухи - це добровільні масові об'єднання громадян, що виникають внаслідок їхнього вільного волевиявлення на основі спільних інтересів і завдань.

Свідчення про об'єднання людей зі спільними поглядами на природу, суспільство, літературу, мистецтво можна знайти вже у стародавніх суспільствах. Починаючи з античних часів, у різні періоди з'являються різноманітні суспільні об'єднання, котрі до певної міри впливають на суспільно-політичний розвиток. Такими об'єднаннями можна вважати численні філософські школи Стародавньої Греції, середньовічні рицарські ордени, різноманітні таємні організації (масонські ложі тощо) і т.д. З розширенням демократії та зростанням рівня політичної культури у XIX ст. простежується тенденція до розширення розмаїття громадських об'єднань та рухів, зростання їхнього впливу на функціонування і розвиток суспільства в цілому.

Історія громадських об'єднань у Російській імперії налічує не набагато більше двох сторіч. 31 жовтня 1765 р. Катерина II утвердила статут першого в імперії громадського об'єднання - Вільного економічного товариства (Політологічні читання.- 1992.- №2).

В Західній Європі на той час уже була розвинута ціла система найрізноманітніших громадських об'єднань, що становили основу громадянського суспільства. Всі вони виступали як альтернативні позадержавні структури для захисту інтересів громадян від безконтрольного втручання держави.

В Російській імперії розвиток громадських об'єднань пішов іншим шляхом. Внаслідок запізненого формування правого законодавства для громадських об'єднань, вони не отримали характеру соціальної альтернативи. Крім того, слов'янське цивільне право, на відміну від римського та європейського, не мало розроблених принципів взаємодії держави та позадержавних структур. Тому громадські об'єднання замість того, щоб виступати захисником інтересів громадян, насправді були продовженням влади держави у громадянському суспільстві.

В 20-40 роки XIX ст. в Україні визначаються головні напрями діяльності громадських об'єднань. На цей час в Україні їх є уже досить велика кількість. Основні напрями їх діяльності є наступні:

- благодійні товариства;
- національно-визвольні товариства;
- професійні об'єднання;
- громадські об'єднання, ціль яких - національне відродження;
- красзнавчі товариства.

За масштабом діяльності в Україні в той час діяли імперські, всеукраїнські, міські, повітові та сільські громадські об'єднання.

З встановленням Радянської влади в Україні вся система громадських об'єднань була ліквідована. Соціальна творчість повністю контролювалась державою, були принципово змінені функції, завдання і цілі позадержавних структур, їх місце і роль у суспільному житті.

Такий стан справ залишився практично до 80-х років XX ст. І тільки з початком перебудови (1985р.), проголошенням незалежності, прийняттям Конституції України, починається новий етап у розвитку громадських об'єднань в Україні.

Сьогодні, ґрунтуючись на видах діяльності, громадські організації поділяються на:

- професійні (профспілки);
- економічні (спілки підприємців, кооператорів, селян);
- конфесійні (католицькі, мусульманські, іудейські та ін.);
- культурологічні та освітянські (товариство "Просвіта" та ін.);
- спортивні, туристичні;
- наукові, науково-технічні;
- оборонні (ДТСААФ та ін.);
- екологічні (Грінпіс та ін.);
- ряд інших (організації ветеранів, жінок, молодіжні організації ...).

Характерними ознаками громадських організацій є:

- 1) вони є масовими об'єднаннями громадян для реалізації довгострокових цілей;
- 2) мають свій статут;
- 3) характеризуються чіткою структурою (членство, керівні органи тощо).

Громадські рухи відрізняються від громадських організацій наступними ознаками:

- їх діяльність має тимчасовий характер, і по досягненні мети вони або розпадаються, або перетворюються на партії (Народний Рух України) чи громадські організації;

- вони не мають чіткої організаційної структури.

Основними різновидами рухів на сьогоднішній день є:

- політичні рухи (“Солідарність” (Польща), “Саюдіс” (Литва));
- масові демократичні рухи (за демократичні перетворення, антифашистські, рухи проти расової дискримінації тощо);
- соціальні рухи;
- “неосоціальні рухи” (екологічний, неофеміністський іт.д.).

В політичній науці існує цілий ряд типологізацій рухів. Одна з найбільш поширених була запропонована Е.Гіддінгсом:

- трансформативні рухи (спрямовані на радикальні зміни у суспільстві);
- реформаторські рухи (пов’язані з модифікацією існуючих порядків);
- рухи порятунків (наприклад, релігійні, екологічні);
- альтернативні рухи (зосереджуються на усуненні негативних рис, звичок - рух за здоровий спосіб життя, проти наркоманії тощо).

Аналізуючи виникнення і розвиток громадських рухів, польський політолог Є.В’ятр виділив п’ять основних стадій у їхньому становленні :

- 1) створення передумов руху (з’являється суспільна потреба у соціальних змінах і формується ініціативна група);
- 2) стадія висловлення прагнень (формулюється програма, принципи);
- 3) стадія агітації (рух розширює коло своїх прихильників);
- 4) стадія розвиненої політичної діяльності;
- 5) стадія затухання (цілі досягаються або виявляється неможливість їх досягнення).

Значення і роль громадських організацій і рухів для функціонування політичної системи і суспільства в цілому зумовлюється їх функціями. В політології виділяють 2 основні групи функцій, які їм притаманні:

- 1) функції, які вони виконують стосовно забезпечення інтересів своїх членів;
- 2) функції, виконувані ними стосовно системи влади в державі (вони є проміжною ланкою у взаєминах індивіда і держави).

Отже, громадські організації і рухи є невід’ємним елементом будь-якого демократичного суспільства. Їх соціально-політичне призначення і роль полягає, насамперед, у тому, що вони допомагають людям у повсякденному житті, звільняють особистість від необхідності самотійно вирішувати безліч проблем, відкривають широкі можливості для суспільно-політичної ініціативи народу, для здійснення ним самоврядування.

Тема 10. Політична свідомість та політична культура.

1. Політична свідомість: її сутність та структура.
2. Поняття, зміст і функції політичної культури в суспільному житті.

1. Політична свідомість: її сутність та структура.

Політична свідомість і політична культура є структурними компонентами політичної системи суспільства, які мають досить важливе значення для її функціонування. І це, насамперед, тому, що політичні відносини - це відносини між свідомими індивідами, які здійснюються в певному соціокультурному середовищі з приводу влади.

Політична свідомість - це опосередковане відображення політичного життя суспільства, суттю якого є проблеми влади, формування, розвиток і задоволення інтересів та потреб політичних суб'єктів; це сукупність поглядів, оцінок, установок, які, відображаючи політико-владні відносини, набувають відносної самостійності.

Однак, політична свідомість не є пасивним відображенням політичного буття. По-перше, вона здатна бути попереду практики, прогнозувати політичні процеси. По-друге, вона впливає на політичне життя суспільства, а звідси і на суспільство в цілому. По-третє, політична свідомість визначає напрям політичної діяльності соціальних груп, політичних лідерів, особистості. Тобто, від рівня політичної свідомості залежить і специфіка функціонування політичної сфери суспільства. Історичний досвід показує, що якщо активність низів не досягає необхідного рівня політичної освіченості, державна влада перетворюється на деспотичну тиранію. Пізніше цю залежність афористично сформулював класик американської політичної науки Г. Лассуелл: "Ми знаємо достатньо, щоб знати, що демократії не знають як жити; через незнання вони гинуть". Тобто першооснова народоправства - є знання про нього.

Політична свідомість - це явище історичне, яке постійно розвивається і змінюється. При чому слід відмітити те, що вона не залежить від волі та бажання людей, а формується під впливом об'єктивних факторів (для України сьогодні - це низький рівень знань про політику, кризовий стан, падіння моральних устоїв і т.д.).

Структура політичної свідомості досить складна і суперечлива. Беручи за основу типологізації той чи інший критерій, можна виділити самі різноманітні модифікації політичної свідомості:

1) згідно з функціональним принципом класифікації в ній можна виділити такі рівні: а) політико-психологічний (почуття, настрої, мотиви, переконання); б) політико-ідеологічний (цінність, ідеал, ідея, погляди тощо); в) політико-діловий (свідомість консервативна, ліберальна, реформастська та ін.);

2) за суб'єктом, політичну свідомість класифікують на: політичну свідомість суспільства, класу, нації, особистості тощо;

3) за ставленням до влади розрізняють політичну свідомість автократичну (авторитарну), демократичну, анархічну;

4) у гносеологічному плані виділяють емпіричну (буденну) свідомість і теоретико-пізнавальну.

Отже, незважаючи на відносну самостійність і суперечливість політичної свідомості, важливим фактором формування її у громадян є політичне виховання та отримання ними належних, достовірних знань про політику. Особливо актуальним це є для України (згадаємо ще раз формулу Г.Лассуелла).

2. Поняття, зміст і функції політичної культури.

Політична культура (від лат. *cultura* - вирощування, виховання) - частина загальної культури, яка формується і виявляється в процесі політичної життєдіяльності суспільства. Тобто, політична культура невіддільна від такого явища, як духовна культура суспільства. І подібно тому, як культура суспільства визначає і регламентує поведінку людей у суспільстві, так і політична культура визначає правила і норми політичної діяльності.

На сьогоднішній день в науці немає однозначного трактування терміну "культура" (існує біля 1000 визначень), а звідси не має і якогось одного підходу до трактування культури політичної. Але, по аналогії з культурою, політичну культуру можна визначити як спосіб освоєння людиною політичної дійсності, в основу якого покладена система знань, норм, цінностей, які структурують і визначають політичну поведінку людей (участь у виборах, поведінку депутатів у парламенті, відношення до політичних інститутів тощо).

Вперше термін "політична культура" був використаний німецьким філософом І. Гердером. В політичну науку він був введений американськими політологами Г.Алмондом і С.Вербою. У своїй книзі "Культура громадянина" вони подають політичну культуру у вигляді **трьох рівнів**:

1) пізнавальної орієнтації, що охоплює знання про політичну систему та особливості її функціонування;

2) емоціональної орієнтації, що відображає внутрішні почуття щодо політичної сфери;

3) оціночної орієнтації, що виражає особисте ставлення до політичної системи, цінностей, норм політичного життя.

За структурою політична культура складається із політичних знань, політичної ідеології і психології, політичного досвіду, норм і традицій, зразків, установок і стереотипів.

Політична культура для своєї реалізації наділяється певними функціями. Саме з допомогою функцій вона стає реально відчутною, зрозумілою і відповідно практично значущою. Основні функції політичної культури є наступні:

1) політичне забезпечення реалізації інтересів відповідних соціальних спільнот (націй, класів, і т. д.);

2) нормативно-регулююча;

3) політичної соціалізації (засвоєння політичних норм, цінностей ідей);

4) комунікативна;

5) пізнавальна;

6) прогностична.

У політичній науці існує цілий ряд типологізацій політичної культури, які сприяють більш глибокому її аналізу. Якщо за основу типологізації взяти суб'єкт політичної культури, то розрізняють політичну культуру суспільства, окремих прошарків у суспільстві, окремої особистості. З орієнтацією на політичний режим виділяють тоталітарну, авторитарну та демократичну політичну культуру.

Розвиток політичної культури має свій історичний вимір: кожна доба в історії людства має притаманні їй характер економічних відносин, специфіку соціальної структури, політичної організації, які позначаються на особливостях політичної культури. Незважаючи на складність виділення історичних типів політичної культури у світовій політичній науці закладені основи її класифікації за цією ознакою. Насамперед, відзначаються цивілізований і формаційний підходи до класифікації історичних типів політичної культури. Згідно з марксистською традицією (формаційний підхід), розрізняють політичну культуру рабовласницького, феодального, буржуазного та соціалістичного суспільства. Згідно з цивілізаційним підходом, здійснивши порівняльний аналіз різних політичних культур, американські дослідники Г. Алмонд і С. Верба виділяють три "чисті" типи політичної культури:

1) патріархальну (орієнтація членів суспільства на вождів племені, шаманів; невіддільність політичної орієнтації від релігійних догм; відсутність у суспільстві чітко виражених політичних ролей і функцій);

2) підданську (усвідомлення особливого авторитету влади, низький рівень участі підданих у політичному житті);

3) активістську (значний інтерес громадян до політичного життя суспільства, активна участь у політичному житті).

Сполучення цих "чистих типів" політичної культури дає ряд змішаних її модифікацій, що реально функціонують у політичному процесі. Особливий акцент автори даної типологізації роблять на "громадянській культурі", в якій переважає активістська політична культура із збереженням елементів патріархальної та підданської.

Аналізуючи політичну культуру, особливий акцент треба зробити на своєрідності її взаємозв'язку з політичною системою суспільства в цілому. З одного боку, політична культура зумовлює політичний процес у суспільстві, а з іншого боку - інститути політичної системи (держава, партії тощо) активно впливають на її формування (процес політичної соціалізації).

Політична культура є досить складний феномен, який формується історично і залежить від цілого ряду об'єктивних факторів: суспільно-історичних, національно-культурних, географічних, релігійних, особливостей формування нації та ін. У Ш.Монтеск'є вони є складовими "духу законів", який є специфічним для кожної нації. І тому, можна сказати, що жодна політична система, в жодній країні не буде ефективно функціонувати, якщо вона не буде "народжена" саме в цій країні як результат рівня розвитку її політичної культури.

Наприклад, якщо політичні інститути, які є характерними для демократичних суспільств (інститут президенства, парламент, Конституційний Суд), можна утворити директивним шляхом, то політичну культуру притаманну демократичному суспільству декретом встановити неможливо. Це є головною причиною того, що досить часто політичні інститути, характерні для демократичного суспільства не можуть ефективно функціонувати там, де рівень культури (і в тому числі політичної) не відповідає реаліям політичного життя.

У незалежній Україні вирішення завдань державотворення значною мірою залежить від рівня політичної культури різних верств населення, суспільства в цілому. За цих умов першорядного значення набуває формування відповідної політичної культури найширших мас, набуття ними досвіду і навичок політичної поведінки, поступове подолання елементів патріархальної і підданської політичної культури, становлення на цій основі громадянської, демократичної політичної культури (Про історичні впливи на політичну культуру українців див. додаток №4).

Додаток 1

Соціал-демократи, визнаючи рівність людей від народження, виступають за «рівність умов» на протитягу «рівності результатів».

Ліберали дотримуються тих же принципових позицій, але на відміну від соціал-демократів, вважають, що не стільки держава через перерозподіл, скільки сама особа вільною працею повинна забезпечувати собі щастя.

Консерватори, погоджуючись із тезою про необхідність утворення рівних умов для самореалізації кожної особи, досить скептично ставляться до природної рівності людей, виходячи з їх різних здібностей, що закладаються генетично.

Фашисти взагалі негативно ставляться до самого поняття «рівність», вважаючи «пересічну» людину поганою вже за самою своєю природою.

Базові цінності, політичні пріоритети і приклади дії зазначених ідеологій подаються у таблиці 1.

Доволі розповсюдженою є думка, що для аналізу політичних партій в посткомуністичних суспільствах є неможливим застосування класичних градацій політології. На наш погляд, не слід у черговий раз винаходити власний велосипед і прямувати на ньому узбіччям магістрального шляху цивілізації, а краще налагодити виробництво конкурентоспроможного транспорту, що врахував би кращі світові надбання. Можна і потрібно характеризувати політичні партії нових незалежних держав у термінах політичної науки, які носять універсальний характер. Інша справа - в цих країнах відбувається процес становлення політичних партій (навіть їх середня чисельність є набагато меншою, ніж в тих самих країнах Західної Європи), а тому місце кожної на класифікаційній шкалі не завжди можна точно визначити. Ще однією особливістю, характерною для країн СНД є наявність політично не інституційованої (за винятком хіба що Грузії і Вірменії) «партії влади».

Звичайно, дефініція «партія влади» - не дуже вдалий журналістсько-політичний штамп. Зі зникненням з політичної карти світу наддержавної будівлі СРСР та руйнуванням її фундаменту - КПРС, владна еліта перестала бути єдиним цілим. Інтереси, наприклад, центральної і регіональної бюрократії, лобістів сировинних і машинобудівних галузей не тільки не збігаються, але й часто-густо вступають у суперечність. Ті ж самі сировинні галузі сьогодні нерідко знаходять підтримку в урядових колах (бо дають значні і швидкі прибутки), а «ображені» промисловики гуртуються навколо керівництва парламентів. У житті, звичайно, все набагато складніше.

Таблиця 1. Сучасні політичні ідеології

Назва Характеристика	Комунізм	Соціал-демократія	Лібералізм	Консерватизм	Фашизм
Базові цінності	- Рівність - Народовладдя	- свобода - справедливість	свобода	- сім'я - релігія - мораль	нація
Політичні пріоритети	- суспільна власність - інтернаціоналізм - тотальне державне регулювання економіки "експорт ідеології" за межі країни	- рівність усіх форм власності - захист прав і інтересів меншин - значна роль державного регулювання економіки - підвищення податків з високих доходів, збільшення соціальних програм, націоналізація	- приватна власність - захист прав і інтересів меншин - мінімізація державного регулювання економіки: зменшення податків, скорочення соціальних програм, приватизація	- приватна власність - мінімізація втручання держави в економіку - підвищена увага до армії, готовність відстоювати національні інтереси силовими методами	- приватна власність - націоналізм - вимоги висилки емігрантів - силова експансія у зовнішній політиці - пріоритет військово-промислового комплексу
Приклади партій	К П Р С (1917-1991), компартія Куби, Китаю, В'єтнаму, Італійська Компартия (1946-1992), Компартия Російської Федерації (з 1990 р.) та ін.	Соціал-демократичні партії Німеччини, Італії, Швеції, Данії, Соціалістичні партії Франції, Іспанії; Демократична партія праці Литви та ін.	"Фідес" Угорщини, "Унія Вольності" Польщі, Ліберальна партія Великобританії, Демократична партія США	Християнсько-демократична партія ФРН. Об'єднання на підтримку Республіки Франції, Ліберально-демократична партія Японії Республіканська партія США.	Ліберально-демократична партія Росії, Національний фронт Франції, Італійський соціальний рух – національні праві сили та ін.

Таблиця 2. Сучасні партійні системи
(Закінчення)

Типи партійної системи	Ознаки	Переваги	Недоліки	Приклади
	• декілька партій, серед них – дві значно потужніші від інших; • формування складу уряду однією з двох партій, що перемогла на виборах; • впливова опозиція з боку партій, що програла вибори; • демократичний політичний режим	• стабільність однопартійного уряду внаслідок відсутності в ньому внутрішніх конфліктів	• надмірна концентрація сил на міжпартійному протистоянні; • консерватизм виборчого процесу	• США, Великобританія, Австралія, Нова Зеландія
	• багато партій, серед них потужних (представлених в парламенті) – декілька, а в уряді ще менше; • позасистемна опозиція відсутня; • демократичний політичний режим	• орієнтація партій на участь в уряді, відсутність гострих ідеологічних суперечностей	• ймовірна нестабільність урядових коаліцій	• ФРН, Франція, Литва, Болгарія, Австрія, Чехія.
	• багато партій, серед них потужними є крайні праві і крайні ліві; • формування уряду партіями центру; • гостре ідеологічне вроз'ясування між центром і праволівою опозицією; • демократичний політичний режим	• в разі сили політичного центру – стабільний уряд з одночасним представництвом в парламенті полярних ідеологій	• в разі слабкості політичного центру можливість приходу до влади крайніх сил	• Італія, Латвія, Словаччина
	• багато партій або їх зовсім нема, кількість партій значення немає – всі вони не впливові; • уряд формується або на позапартійній основі, або на засадах широкої коаліції; • авторитарний або демократичний політичний режим	• можливість тимчасового зосередження уваги на загальнонаціональних проблемах	• потенційна нестабільність усієї політичної системи	• Польща, Грузія початку 90-х років, Уругвай, Парагвай, Гаїті, Казахстан, Туркменістан, Таджикистан

Додаток 2

Партійні системи

Партійна система — це сукупність політичних партій, пов'язаних з іншими елементами політичної системи та між собою певними упорядкованими відносинами.

Існують різні класифікації партійних систем, більшість з яких ґрунтується на кількісному критерії. М.Доверже та його послідовники виділяють одно-, дво- та багатопартійні системи. Дж. Сарторі поширив цю типологію, вирізнивши однопартійну; гегемоністську; з домінуючою партією; двопартійну; обмеженого плюралізму; поляризованого плюралізму; атомізовану системи. Основні характеристики цих систем представлені в таблиці 2.

Таблиця 2. Сучасні партійні системи

Типи партійної системи	Ознаки	Переваги	Недоліки	Приклади
	- одна легальна партія, що відіграв домінуючу роль в державі; - зрошення партійного апарату з державним; - авторитарний або тоталітарний політичний режим	шляхом жорстокої дисципліни здатна мобілізувати виробничі і людські ресурси в критичні для держави часи	- висока людська ціна перемог; - потенційна нестабільність і крах системи внаслідок перенапруження і виснаження цих ресурсів	- Італія, Німеччина 30-х років, СРСР 60-х-80-х років; - Куба, Північна Корея, Ірак, Лівія, Кенія
	- одна провідна партія, інші партії – сателіти; - зрошення партійного апарату з державним; - авторитарний або тоталітарний політичний режим	схожі з однопартійною	схожі з однопартійною, трохи “м'якші”	- Країни Східної Європи в 40-х-80-х роках; - Китай, В'єтнам
	- декілька партій, тривала (понад 20 років) і безперервна перемога однієї з партій в конкурентній боротьбі на виборах; - формування складу Уряду лише домінуючою партією; - демократичний політичний режим	стабільність однопартійного уряду внаслідок відсутності в ньому внутрішніх конфліктів	надмірна бюрократизація і потенційно висока корумпованість управлінських структур	Швеція (1932-1976), Японія (1955-1995)

(Закінчення таблиці 2 на наступній сторінці)

Додаток 3 Формування парламентів

Сьогодні формування парламентів відбувається на основі загального, рівного і прямого виборчого права при таємному голосуванні (незначний виняток становлять авторитарні політичні режими країн «третього світу»). При цьому механізм голосування і порядок розподілу депутатських мандатів залежить від моделі виборчої системи. Вибір конкретної моделі виборчої системи впливає не тільки на процедуру виборів, а й на подальше розташування політичних сил у парламенті, а отже - на формування уряду, тобто - на політико-правову систему країни в цілому. Розрізняють мажоритарні, пропорційні та змішані виборчі системи. Основні параметри цих систем наведені у таблиці 3.

Таблиця 3. Основні моделі виборчих систем

Основні параметри:	Моделі виборчої системи:		
	мажоритарна	пропорційна	змішана
моделі виборчих округів	• одномандатні або багатомандатні • приблизно рівна кількість виборців на округ • наближеність меж округів до меж відповідних адміністративно-територіальних одиниць	• багатомандатні • межі округів збігаються або з межами усієї країни (єдиний загальнонаціональний округ - має місце в невеликих за територією мононаціональних державах), або з межами її областей (провінцій, земель)	• одномандатні (як правило) для частини, що обирається за мажоритарною системою • багатомандатні - у частині, що обирається за пропорційною системою
спосіб голосування	• за персоналії • тільки за одного кандидата в одномандатному окрузі або за кількох кандидатів - у багатомандатному	• за списки кандидатів • за список у цілому або із наданням переваг (преференцій) окремим кандидатам з того списку, якому віддається голос	• за персоналії і за списки (з тими ж особливостями)

Продовження
таб.3

спосіб встановлення результатів	• за абсолютною (50%+1 від кількості виборців, які взяли участь у голосуванні) або за відносною (більшість щодо інших кандидатів) більшістю голосів при голосуванні за одномандатними округами • за відносною більшістю - при голосуванні за багатомандатними округами	• за пропорційною відповідністю кількості мандатів, отриманих списком до кількості голосів, поданих за список - при розподілі мандатів між списками • за порядком розташування кандидатів з урахуванням (у разі їх наявності) преференцій - при розподілі мандатів усередині списку	• за абсолютною або (частіше) відносною більшістю голосів і за пропорційною відповідністю
країни	• Франція, Еквадор, Білорусь, Україна (абсолютна більшість) • США, Англія, ФРН (відносна більшість); Японія, Туреччина (багатомандатні округи) за відносною більшістю - при голосуванні за багатомандатними округами	• Португалія, Ізраїль, Польща, Чехія (без преференцій) • Швеція, Данія, Австрія, Італія, Іспанія, Фінляндія, Норвегія, Бельгія, Нідерланди (з преференціями)	• ФРН, Болгарія, Угорщина, Росія, Грузія, Литва, Молдова
коментар	• за сталої двопартійної системи забезпечує стабільність уряду • не забезпечує відповідності між кількістю поданих голосів і кількістю отриманих мандатів	• забезпечує представництво в парламенті різних політичних сил пропорційно до їх реального впливу • при відсутності "бар'єра" призводить до надмірного розпорошення мандатів	• є спробою компромісу між принципами представництва різних політичних сил і стабільністю уряду зсередини

Додаток №4

Політичні впливи на політичну культуру Українців за Б.Цимбалістим.

